

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι μεταπολεμικές πολιτικές επιλογές, διαιρώντας την ήπειρο μας μέχρι πρόσφατα σε δύο μεγάλες ενότητες (δυτική - ανατολική Ευρώπη) ως ένα βαθμό επηρέασαν αναπόφευκτα και την οπτική γωνία που υιοθέτησαν οι δημογράφοι για τις συγκριτικές τους μελέτες. Οι πρόσφατες όμως πολιτικές αλλαγές στην ανατολική Ευρώπη και το άνοιγμα των συνόρων, επιφέροντας σημαντικές ανακατατάξεις στο μεταπολεμικό τοπίο οδήγησαν στην προοδευτική ανατροπή των κυρίαρχων διχοτομικών σχημάτων προσέγγισης, σχημάτων που μέχρι πρόσφατα δεν επέτρεπαν την ανάδειξη των όποιων ιδιαιτεροτήτων τμημάτων της πρώην ανατολικής Ευρώπης (και φυσικά των Βαλκανίων). Ταυτόχρονα, οι γενικότερες κοινωνικο-οικονομικές ανακατατάξεις στην ΝΑ Ευρώπη, οι διαδοχικές κρίσεις στη Δυτική βαλκανική και η γειτνίαση της ΕΕ με τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες της χερσονήσου του Αίμου συντείνουν στην ανάπτυξη ενός ενδιαφέροντος για τα Βαλκάνια που δεν περιορίζεται ασφαλώς μόνον στις δημογραφικές εξελίξεις (Β. Κοτζαμάνης, 2000).

Για τον ερευνητή και μελετητή των δημογραφικών φαινομένων, οι καταγραφόμενες στο ανατολικό τμήμα της γηραιάς ηπείρου μας αλλαγές στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας έχουν μοναδικό χαρακτήρα: συνταρακτικές πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές ανακατατάξεις συντελούνται σε περίοδο «ειρήνης» σε ευρεία έκταση, σε μια ομάδα χωρών που διαθέτουν βασικά σχετικά ανεπτυγμένα στατιστικά συστήματα που καθιστούν εφικτή την συνεχή στον χρόνο παρακολούθηση και ανάλυση της πορείας των δημογραφικών συνιστωσών (Β.Κοτζαμάνης., Α.Ραράντ., J.P Sardon J.P, 1998). Είμαστε στην ιδιαίτερα πλεονεκτική θέση του αποστασιοποιημένου παρατηρητή της Ιστορίας, μιας ιστορίας που ξετυλίγεται μπροστά μας και που θα πρέπει να αναμένουμε μια η δυο δεκαετίες ακόμη για να συνάγουμε οριστικά συμπεράσματα όσον αφορά τις δημογραφικές συμπεριφορές, λαμβάνοντας υπόψη την αδράνεια των φαινομένων.

Τέσσερα βασικά ερωτήματα απασχολούν στην φάση αυτή τους ενασχολούμενους επιστήμονες με τα δημογραφικά δρώμενα στις πρώην ανατολικές χώρες (D.Coleman, 1992 και 1996., J.P Sardon, 1998 και 2000b., M. Labbé, 1995., A.Monnier-J. Rychtarikova, 1991., A. Monnier, 1991, 1996 και 1998β., J.L. Rallu-A.Blum,A, 1993., B. Kotzamanis, 2000c) : α) η ευρωπαϊκή γεωγραφία των δημογραφικών συμπεριφορών επιτρέπει να θεωρήσουμε τον γεωπολιτικό χώρο της πρώην ανατολικής Ευρώπης (χώρο που αναδύθηκε μετά το 1945 και διασπάται προοδευτικά μετά το 1990) ως ενιαίο και σαφώς διαχωριζόμενο από την λοιπή Ευρώπη; β) οι βαλκανικές χώρες -της Ελλάδος συμπεριλαμβανομένης, παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά (αναδεικνύεται π.χ. ένα "βαλκανικό" δημογραφικό προφίλ); γ) σε ποιο βαθμό οι παρατηρούμενες πρόσφατες εξελίξεις στις πρώην

«σοσιαλιστικές» βαλκανικές χώρες εγγράφονται στον μακρύ χρόνο ή/και επηρεάσθηκαν από τις σεισμικές πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές και τις επάγωγες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοί τους στην περίοδο της μετάβασης προς την οικονομία της αγοράς και δ) ποιες οι δημογραφικές προοπτικές των χωρών αυτών και οι άμεσες και απώτερες επιπτώσεις των πρόσφατων δημογραφικών εξελίξεων; Καθίσταται προφανές ότι οι όποιες απαντήσεις εξαρτώνται σημαντικά από τα στοιχεία που έχουμε στην διάθεσή μας και είναι προσωρινές: δύνανται να αναιρεθούν μερικώς υπό το φως πληρέστερων δεδομένων, νέων στοιχείων και φυσικά των μελλουσών δημογραφικών εξελίξεων, εξελίξεων δυσκόλως δυνάμενων να προβλεφθούν (ακόμη και για το κοντινό μέλλον) εξ' αιτίας της επικρατούσης ακόμη στις χώρες αυτές ιδιότυπης ρευστότητας... Στο άρθρο αυτό δεν φιλοδοξούμε να δώσουμε απαντήσεις στο σύνολο των πρότερων ερωτημάτων. Θα περιορισθούμε αρχικά σε μια συνθετική παρουσίαση των δημογραφικών μεταπολεμικών δημογραφικών εξελίξεων (δίδοντας εμμέσως μια απάντηση στο ερώτημα της ύπαρξης ή μη ενός "βαλκανικού" δημογραφικού προφίλ). Εν συνεχεία θα εστιάσουμε την προσοχή μας στις αναμενόμενες δημογραφικές εξελίξεις και τα προβλήματα που θέτουν στην αγορά της εργασίας των χωρών αυτών στην πορεία προς την οικονομία της αγοράς, μετάβαση που δεν αναμένεται να ολοκληρωθεί την τρέχουσα δεκαετία.

ΟΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Οι χώρες της Βαλκανικής -οι οποίες με εξαίρεση την Ελλάδα, μέχρι πρόσφατα αποτελούσαν τμήμα της λεγόμενης Ανατολικής Ευρώπης- εκτείνονται σε 765.000 Km² από την Αδριατική έως και την Μαύρη Θάλασσα με πληθυσμό που εγγίζει το 2000 τα 68 εκατομμύρια -έναντι 49 μιλιά πεντηκονταετία πριν (Πίνακας 1). Το τμήμα αυτό της Ευρώπης κατοικείται από Έλληνες, Σλάβους, Γερμανούς, Ούγγρους, Ρουμάνους, Βούλγαρους, Αλβανούς, Τσιγγάνους και Τούρκους (για να περιορισθούμε στις κυριότερες εθνικές ομάδες), από ορθόδοξους, καθολικούς, προτεστάντες και μουσουλμάνους, από λαούς με διαφορετικό παρελθόν και ιστορία που βρέθηκαν για μια μακρά χρονική περίοδο να συμβιώνουν στα πλαίσια της οθωμανικής αυτοκρατορίας και αργότερα ενός κατά το μάλλον ή ήττον κοινού πολιτικού συστήματος (με εξαίρεση πάλι την Ελλάδα). Η ιστορική, κοινωνική, και πολιτισμική πολυμορφία του χώρου μελέτης, αναδεικνύεται εκ νέου στο προσκήνιο μετά την κατάρρευση των καθεστώτων που επεκράτησαν σ' αυτόν για μια τεσσαρακονταετία, οδηγώντας στην ανάδυση κλασσικών γεωγραφικών διαιρέσεων, ιστορικών σφαιρών επιρροής και εθνικιστικών κινημάτων.

Όλες σχεδόν οι χώρες της περιοχής υπέστησαν σημαντικές πληθυσμιακές απώλειες κατά τη διάρκεια του β' παγκοσμίου πολέμου. Παράλληλα οι μεταβολές των συνόρων και οι μετακινήσεις πληθυσμών κατά τη διάρκεια του -και αμέσως μετά τη λήξη του- απέτελεσαν κανόνα στην περιοχή, με αποτέλεσμα το μεταπολεμικό τοπίο να διαφοροποιείται σημαντικά αυτού του 1938-1939 (INSEE,

1946., G. Frumkin, 1951). Παρόλες τις μετακινήσεις αυτές, ισχυρές μειονότητες παρέμειναν ακόμη και μετά τον πόλεμο εκτός των "εθνικών" τους συνόρων: Ούγγροι στη Ρουμανία, Αλβανοί στη Γιουγκοσλαβία, Τούρκοι στη Βουλγαρία, Έλληνες στην Αλβανία κ.ο.κ. (A. et J. Sellier, 1991., M.S Horak 1985., H.Poulton,1993). Σε αντίθεση με το Βόρειο και Κεντρικό τμήμα της Ανατολικής Ευρώπης -όπου η ομοιογενοποίηση επετεύχθη βασικά με την αποχώρηση των γερμανικών μειονοτήτων, στα Βαλκάνια (με εξαίρεση την Ελλάδα) οι μειονότητες αποτελούσαν μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980 το 6-15% του πληθυσμού, ενώ η πρώην Γιουγκοσλαβία αποτελείτο από ένα μωσαϊκό εθνικών ομάδων. Μετά την κατάρρευση των «σοσιαλιστικών» καθεστώτων (1990-1991) στις χώρες της Βαλκανικής όπου επιβίωσαν ακόμη ισχυρές μειονοτικές ομάδες σωρεία προβλημάτων θα αναδυθούν -της διαφορικής δημογραφικής εξέλιξης βοήθουσης-, οδηγώντας σε κρίσεις δύσκολα ελεγχόμενες και σε νέες κοορτές μετακινούμενων πληθυσμών.

Πίνακας 1: Πληθυσμός, επιφάνεια, πυκνότητες και δημογραφικοί δείκτες στις βαλκανικές χώρες (1951/1999)

Χώρες	Πληθυσμός (στη μέση του έτους)		Επιφάνεια (km ²)	Πυκνότητα		Γεννητικότητα (‰)		Θνησιμότητα (‰)		Φυσικό Ισοζύγιο (‰)		Βρεφική θνησιμότητα (‰)		ΑΔΓαμηλιότητας (‰)		ΑΔΔιαζυγίων (‰)	
	1951	1999		1951	1991	1951	1999	1951	1999	1951	1999	1951	1999	1951	1999	1951	1999
Αλβανία	1,24	3,4	28748	43,0	113,1	38,5	17,0	15,2	4,9	23,3	12,1	124,4	20,0	10,2	7,6	0,9	0,7
Ελλάδα	7,65	10,5	131957	57,9	77,7	20,3	9,7	7,5	9,8	12,8	-0,1	43,6	6,0	8,3	6,4		0,6
Βουλγαρία	7,26	8,2	1109912	65,4	77,8	21,1	8,8	10,7	13,6	10,4	-4,8	108,2	14,0	8,9	5,7	0,8	1,3
Ρουμανία	16,46	22,5	237500	69,3	97,6	25,1	9,9	12,8	11,8	12,3	-1,9	118,1	21,0	10,3	7,9	1,2	1,6
π.Ο.Σ.Δ.Γ.	16,59	-	255834	64,8	93,0	26,9		14,1		12,8		140,2		10,3	5,6	0,9	0,7
Ο.Δ.Γ.	7,23	10,7	102173	70,8	101,9	25,9	11,0	13,7	10,5	12,2	0,5	129,8	13,0	10,7	5,9	1,2	0,8
Βοσνία Ερζεγοβίνη	2,72	3,8	51129	53,2	89,1	33,9	12,0	17,0	8,0	16,9	2,0	178,1	12,0	11,3	6,0	0,7	0,3
Κροατία	3,88	4,5	56500	68,7	84,7	22,5	9,9	12,8	11,5	9,6	-1,6	131,3	9,0	9,0	4,5	0,8	1,0
Σλοβενία	1,49	2,0	20251	73,6	98,8	22,8	8,8	12,4	9,7	10,4	-0,9	88,9	5,0	8,9	4,1	0,6	0,9
Π.Γ.Δ.Μ.	1,26	2,0	25713	49,1	79,3	35,9	13,6	16,4	8,3	19,5	5,3	161,3	16,0	10,8	7,5	0,8	0,2
Σύνολο	49,19	67,7	765030	64,3	90,3	28,5	15,7	14,2	13,8	14,3	1,9	144,8	15,8	13,2	8,0		1,4

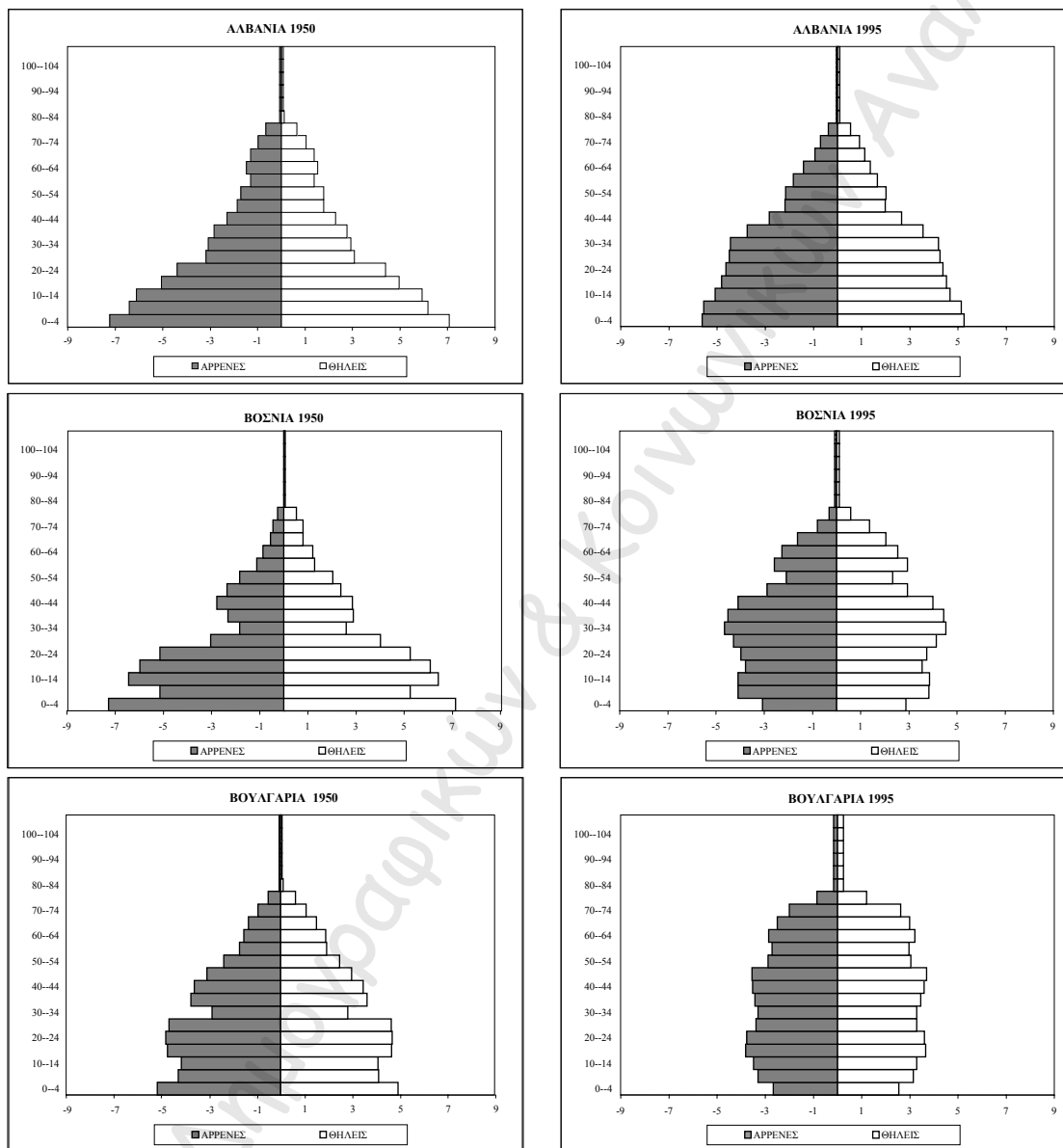
Πηγές: ΤΜΧΠΠΑ-ΕΔΚΑ (Βάση Δημογραφικών δεδομένων για τα Βαλκάνια), Population Reference Bureau, World Population Data Sheet (1999), Eurostat (2000), Conseil de l'Europe (2000), C. De Gubert-Lantoine - A. Monnier (1997), A. Monnier (1998a), J.P. Sardon (2000a).

Συνοψίζοντας τις δημογραφικές εξελίξεις της τελευταίας πενήκονταετίας στην Ν.Α Ευρώπη, οφείλουμε να επισημάνουμε:

- α) Την ετερογένεια των δημογραφικών συμπεριφορών του βαλκανικού χώρου¹ και την ανάδειξη καταρχάς δύο βασικών ενότητων με σαφώς διαφοροποιημένες διαδρομές και δομές. Η πρώτη ενότητα συμπεριλαμβάνει την Αλβανία, το Κοσσυφοπέδιο και το δυτικό τμήμα της π.Γ.Δ της Μακεδονίας, ενώ η δεύτερη τον υπόλοιπο βαλκανικό χώρο (Πίνακες 1-2 και Διαγράμματα 1 και 2). Η πρώτη ενότητα διαφοροποιείται σαφώς, χαρακτηριζόμενη από νεανικές δημογραφικές δομές, υψηλή γονιμότητα-γεννητικότητα και βρεφική θνησιμότητα και υψηλούς μέσους ετήσιους ρυθμούς αύξησης του πληθυσμού (G. Penev, 1995, Β. Κοτζαμάνης, 2000, Β. Kotzamanis- A. Parant, 2001).
- β) Τις διαβαθμισμένες όσον αφορά την έκταση ανά χώρα παρεμβάσεις στον τομέα του πληθυσμού, παρεμβάσεις που σε ορισμένες περιπτώσεις είχαν άμεσες επιπτώσεις στην πορεία των δημογραφικών συνιστωσών (και έμμεσες στις πληθυσμιακές δομές) με ακραίο παράδειγμα την προσοσιαλιστική Ρουμανία (V.Bodrova, 1972., Β. Berelson, 1974., Μ. Macura, 1974., R. Pressat, 1979., INED, 1982., J. Hecht, 1986., P. Festy, 1986., J. Hecht et alli, 1990., G. Calot, 1992., Μ. Κίνυ, 1991).

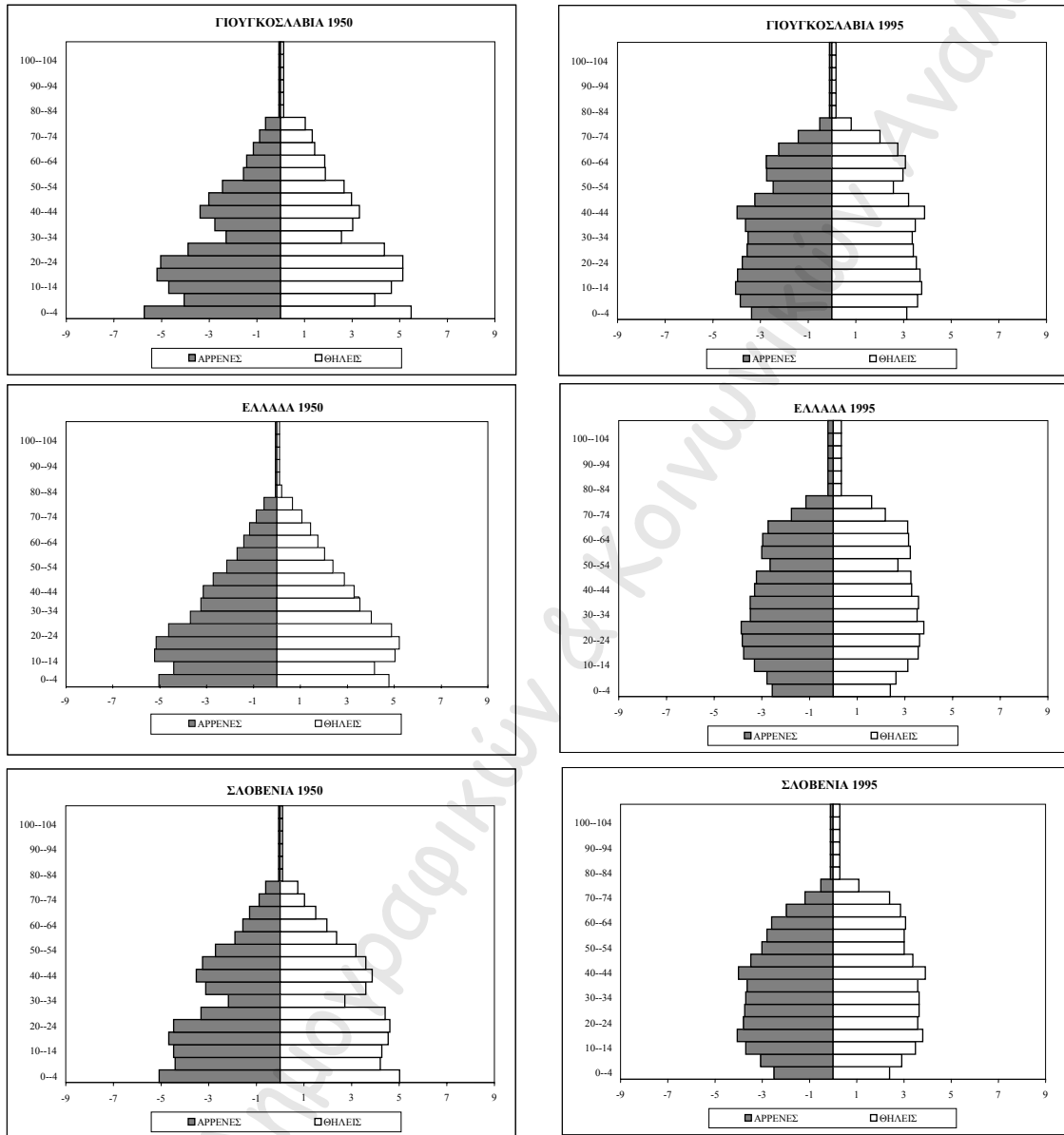
¹ Για την προ των βαλκανικών πολέμων περίοδο και τις διαφοροποιημένες δημογραφικές πορείες (φάσεις της δημογραφικής τους μετάβασης) των βαλκανικών χωρών βλ. το ιδιαίτερα ενδιαφέρον άρθρο της Μ. Todorova (1999)

Διάγραμμα 1α. Πληθυσμιακές πυραμίδες των βαλκανικών χωρών

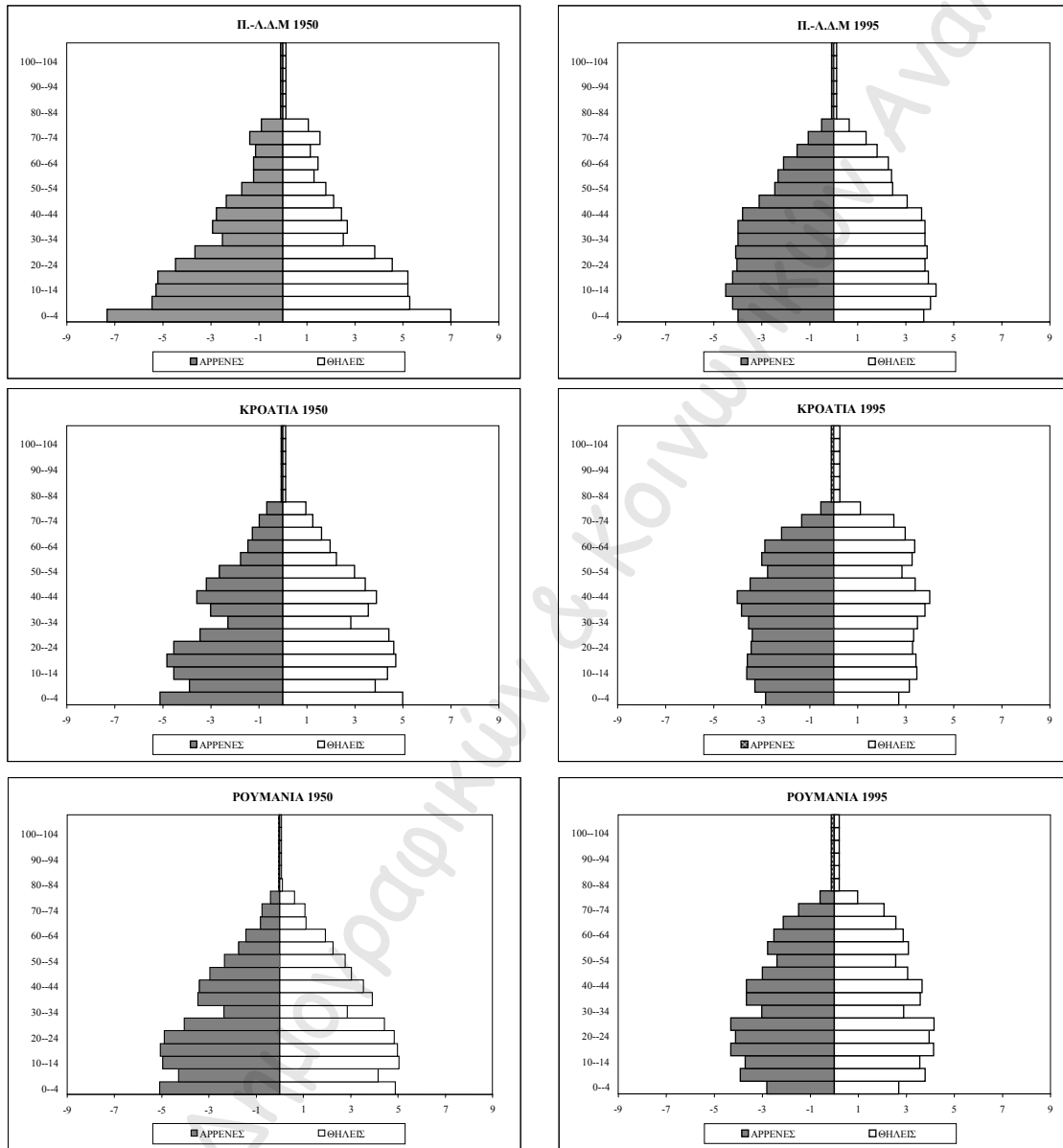
Πηγή: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΤΜΧΠΑ/ Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων-ΕΔΚΑ (Βάση Δημογραφικών δεδομένων για τα Βαλκάνια), ίδια επεξεργασία.

Διάγραμμα 1β. Πληθυσμιακές πυραμίδες των βαλκανικών χωρών

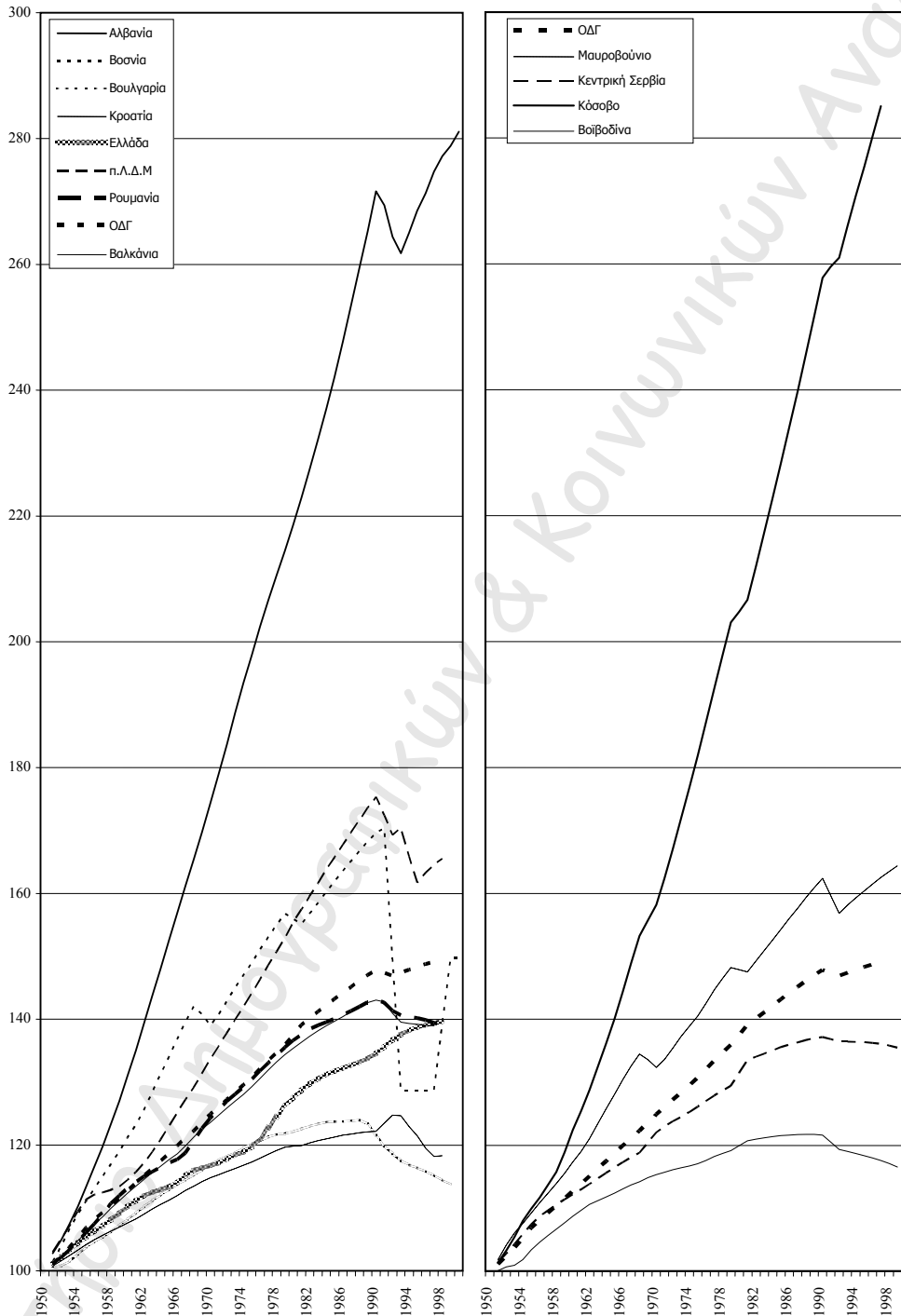
Πηγή: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΤΜΧΠΠΑ/ Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων-ΕΔΚΑ, op.cit.

Διάγραμμα 1γ. Πληθυσμιακές πυραμίδες των βαλκανικών χωρών

Πηγή: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΤΜΧΠΠΑ/ Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων-ΕΔΚΑ, op.cit.

Διάγραμμα 2. Η εξέλιξη του πληθυσμού των βαλκανικών χωρών 1950-1999 (1950=100)

Πίνακας 2 : Κατανομή του πληθυσμού (%) των βαλκανικών χωρών σε μεγάλες ηλικιακές ομάδες (1951/1998)									
Χώρες	1951				1998				
	0-14	15-44	45-64	65+	0-14	15-44	45-64	65+	{(0-14)+ (65+)}/ (15-64)}
Αλβανία	38,7	41,7	12,6	7,0	32,6	45,2	16,0	6,1	63,3
Ελλάδα	28,2	47,6	17,3	6,9	15,6	43,6	24,1	16,7	47,8
Βουλγαρία	26,7	48,5	16,4	8,4	16,5	42,1	25,6	15,7	47,6
Ρουμανία					19,1	45,3	22,7	12,8	46,9
π. Ο.Σ.Δ.Γ	30,9	46,4	17,1	5,7	-	-	-	-	-
Ο.Δ.Γ.	29,3	47,0	17,8	5,8	21,1*	43,5*	22,9*	12,4*	50,5
Βοσνία Ερζεγοβίνη	39,2	44,9	12,8	3,0	18,8	48,6	22,6	9,9	40,4
Κροατία	27,3	47,0	19,1	6,7	19,9	43,5	24,3	12,3	47,5
Σλοβενία	27,5	45,6	19,6	7,3	16,8	45,7	24,1	13,4	43,3
π.Γ.Δ.Μ	37,0	44,9	12,6	5,6	23,3	46,2	21,1	9,4	48,7
Ε.Ε.					17,1	66,9	16,0		49,3

*Τα στοιχεία αναφέρονται στο έτος 1997 για την Ο.Δ.Γιουγκουσλαβίας,
**15 κράτη μέλη

Πηγή: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΤΜΧΠΠΑ/ Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων-ΕΔΚΑ (Βάση Δημογραφικών δεδομένων για τα Βαλκάνια)

γ) Το γεγονός ότι όλες οι χώρες αυτές έχουν ολοκληρώσει πλέον την επιδημιολογική τους μετάβαση (R.Schofield-R.Reher-A.Bideau, 1991., Gr. Caselli-,V. Egidi et alli, 1995., J. Dupaquier- P.Bardet, 1998), το πέρασμα δηλαδή από επίπεδα υψηλής θνησιμότητας, οφειλόμενης βασικά στις λοιμώδεις νόσους, σε επίπεδα σχετικά χαμηλής θνησιμότητας όπου οι ασθένειες που συνδέονται με τον τρόπο ζωής και την γήρανση παίζουν πλέον καθοριστικό ρόλο, με αποτέλεσμα την σημαντική μείωση -Πίνακας 3- μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70 αφ' ενός μεν των μεταξύ τους διαφορών στη μέση προσδοκώμενη ζωή στην γέννηση που καταγράφονται την επαύριον του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου την σχετική σύγκλιση αφ' ετέρου των επιπέδων θνησιμότητας στις τέσσερις μεγάλες ενότητες της ηπείρου μας (βόρεια, δυτική, νότια και ανατολική Ευρώπη). Μετά τα τέλη όμως της δεύτερης μεταπολεμικής δεκαετίας, ιδιαίτερα δε μετά το 1975-80, οι πορείες της θνησιμότητας είναι αποκλίνουσες ανάμεσα στις βαλκανικές (της Ελλάδας εξαιρουμένης) και κεντρο-ανατολικές χώρες από τη μια μεριά και τις χώρες του βορειοδυτικού και νοτίου τμήματος της ηπείρου από την άλλη: όταν στην υπόλοιπη Ευρώπη αναπτύσσονται προοδευτικά αποτελεσματικά μέσα καταπολέμησης των νέων παθολογιών με άμεσα αποτελέσματα στον διαρκή αγώνα εναντίον του θανάτου, οι βαλκανικές χώρες, όπως και η πλειοψηφία των άλλων πρώην σοσιαλιστικών χωρών, αδυνατούν να προσαρμοσθούν στη νέα πραγματικότητα (Πίνακες 4-5). Η ανοδική πορεία της μέσης προσδοκώμενης στη γέννηση ζωής -αλλά και σε όλες τις ηλικίες εκτός της ομάδας των νέων 0-14 ετών - ανακόπτεται προοδευτικά και οι πιθανότητες θανάτου τείνουν να αυξηθούν στις

παραγωγικές (15-64 έτη) ηλικίας (A.Golini-G.Gesano,1981., M.I Roemer, 1985, A. Blum-J.L Rallu,1991., Gr. Caselli, 1993., M. Okolski, 1993). Φυσικά, ως αναμένετο, οι επιπτώσεις των πρόσφατων πολιτικών και κοινωνικο-οικονομικών ανακατατάξεων στα συστήματα υγείας (WHO, Regional Office for Europe, European Observatory on Health care Systems,1999-2000., WHO-Regional Office for Europe-, European Communities (1999 και 2000) σε όλες τις βαλκανικές χώρες (με εξαίρεση την Ελλάδα) είχαν τραγικές επιπτώσεις στη θνησιμότητα, οδηγώντας ακόμη και στη μείωση της μέσης προσδοκώμενης στη γέννηση ζωής ανάμεσα στο 1990 και το 1998 (Fr. Meslié, 1996., Fr.Meslié-V.Hetrich, 1997., J. Rychtarikova, 1997). Τα διαθέσιμα δεδομένα δεν αφήνουν να διαφανεί επομένως η ύπαρξη ενός βαλκανικού δημογραφικού "προφίλ" όσον αφορά τη θνησιμότητα. Τα Βαλκάνια, εξεταζόμενα ως προς τη θνησιμότητα, χαρακτηρίζονται έτσι από την έλλειψη ομοιογένειας, εν αντιθέσει με τις αναπαραγωγικές τους συμπεριφορές, που παρουσιάζουν κάποιες ενδείξεις σύγκλισης.

Πίνακας 3: Μέση προσδοκώμενη ζωή στη γέννηση στις βαλκανικές χώρες									
Άρρενες	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Χώρες	e ₀	e ₀	e ₀	e ₀	e ₀	e ₀	e ₀	e ₀	e ₀
Ελλάδα			67,3a		70,1a		72,2a	72,6a	74,6a
Βουλγαρία			67,6t		69,0a	68,5a	68,4a	68,2t	68,0t
Ρουμανία		61,4a	64,1a	66,5t	66,2t	67,3a	66,6a	66,8t	66,6t
π.Ο.Σ.Δ.Γ		56,9t ¹	62,3t ²	64,7b ³	65,4t ⁴	66,9a	67,7b	67,1b	69,1a
Ο.Δ.Γ	53,5b ⁵	59,8b ⁶	63,2b ⁷	64,2b ³	66,1b ⁸	67,5b	68,4a	68,3a	69,0a
Σερβία Σύνολο	53,0b ⁵	59,4b ⁶	62,4b ⁷	64,7b ³	65,8b ⁸	67,9b	68,2b	67,9b	68,9b
Σερβία Κεντρική	54,4b ⁵	61,3b ⁶	64,3b ⁷	66,2b ³	67,5b ⁸	68,9b	69,5b	69,5b	70,0b
Κοσσυφοπέδιο	51,6b ⁵	57,6b ⁶	57,0b ⁷	60,6b ³	64,3b ⁸	66,3b	68,6b	66,6b	70,5b
Βοϊβοβίνα	52,3b ⁵	60,6b ⁶	63,6b ⁷	65,9b ³	66,0b ⁸	68,0b	67,4b	67,1b	67,4b
Μαυροβούνιο	61,4b ⁵	65,4b ⁶	63,9b ⁷	66,6b ³	70,8b ⁸	68,9b	71,4b	71,4b	72,8b
Βοσνία		52,6t ¹	59,2t ²	63,0b ³	63,9t ⁴	67,2b	67,9a	68,3b	69,7b
Κροατία	56,0	60,9	63,9b	66,2b	65,7b	67,3b	66,9b	67,0b	68,6b
Π.Γ.Δ.Μ.		54,9t ¹	60,8t ²	62,0b ³	65,6t ⁴	66,8b	68,3a	68,7b	70,1a
Σλοβενία		63,0t ¹	66,2t ²	65,4b ³	65,0a	66,5a	67,3b	67,4b	69,4b
Αλβανία			63,6	64,9b			67,0b	68,5b	69,6

(συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

Θήλεις	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Χώρες	e ₀	e ₀	e ₀	e ₀	e ₀	e ₀	e ₀	e ₀	e ₀
Ελλάδα			70,4a		73,6a		76,3a	77,6a	79,5a
Βουλγαρία			71,2t		73,4a	73,4a	73,8a	74,4t	74,7t
Ρουμανία		64,5a	67,7a	70,5t	70,8t	74,1a	71,8t	72,8t	73,1t
π.Ο.Σ.Δ.Γ		59,3t ¹	65,4t ²	68,5b ³	70,2t ⁴	71,7a	73,2b	73,6b	74,9a
Ο.Δ.Γ	56,0b ⁵	61,4b ⁶	65,3b ⁷	68,4b ³	69,9b ⁸	71,3b	73,0a	73,1a	74,4a
Σερβία Σύνολο	55,6b ⁵	61,1b ⁶	64,7b ⁷	68,0b ³	69,6b ⁸	72,0b	72,7b	72,7b	74,1b
Σερβία Κεντρική	56,9b ⁵	63,4b ⁶	66,7b ⁷	70,0b ³	71,3b ⁸	73,3b	73,9b	74,1b	75,0b
Κοσσυφοπέδιο	53,7b ⁵	58,2b ⁶	55,8b ⁷	61,7b ³	65,3b ⁸	68,5b	71,8b	70,1b	74,9b
Βοϊβοβιτίνια	55,0b ⁵	62,7b ⁶	68,5b ⁷	70,6b ³	71,9b ⁸	73,8b	73,7b	73,7b	74,2b
Μαυροβούνιο	64,0b ⁵	67,3b ⁶	67,8b ⁷	70,3b ³	74,1b ⁸	73,9b	76,0b	77,0b	78,2b
Βοσνία		54,8t ¹	62,6t ²	66,1b ³	68,2t ⁴	71,8b	72,9a	73,6b	75,2b
Κροατία	60,9a	65,2a	68,8b	71,3b	72,7b	73,1b	74,2b	74,8b	75,9
Π.Γ.Δ.Μ.		55,1t ¹	61,8t ²	65,4b ³	67,6t ⁴	71,0b	71,8a	72,8b	74,0a
Σλοβενία		68,1t ¹	71,9t ²	72,7b ³	72,3a	74,1a	75,1b	75,5b	77,3b
Αλβανία			66,0	67,0b			72,0b	73,8b	75,4b

a: Ετήσιοι πίνακες θνησιμότητας

b: Πίνακες θνησιμότητας υπολογισμένοι βάσει στοιχείων θνησιμότητας δύο ετών. Η τιμή της μέσης προσδοκώμενης ζωής στη γέννηση αναφέρεται πάντοτε στο δεύτερο έτος

t: Πίνακες θνησιμότητας υπολογισμένοι βάσει στοιχείων θνησιμότητας τριών ετών. Η τιμή της μέσης προσδοκώμενης ζωής στη γέννηση αναφέρεται πάντοτε για το κεντρικό έτος

¹: 1952-1954

²: 1960-1962

³: 1965-1966

⁴: 1970-1972

⁵: 1950-1951

⁶: 1955-1956

⁷: 1960-1961

⁸: 1970-1971

Πηγές: Eurostat (2000), Conseil de l'Europe (2000), C. De Gubert-Lantoine - A. Monnier (1990-1997), A. Monnier (1998a), J.P. Sardon (2000a) και Στατιστικές Επετηρίδες των χωρών.

Πίνακας 4: Βρεφική θνησιμότητα στις βαλκανικές χώρες (%ο)

	1980	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Αλβανία	50,3	30,8	28,3	32,9	-	-	-	-	-	22,2	15,0	-
Βοσνία	31,5	18,4	15,3	-	-	-	-	15,3	-	12,4	11,0	-
Βουλγαρία	20,2	14,4	14,8	16,9	15,9	15,5	16,3	14,8	15,6	17,1	14,5	14,9
Κροατία	20,6	11,7	10,7	-	11,6	9,9	10,2	8,9	8,0	8,2	8,2	7,7
π.-Γ.Δ.Μ	54,2	36,7	31,6	28,3	30,6	24,1	22,5	22,7	16,4	15,7	16,3	14,7
Ρουμανία	29,3	26,9	26,9	22,7	23,3	23,3	23,9	21,2	22,3	22,1	20,5	18,5
Σλοβενία	15,3	8,1	8,4	8,2	8,9	6,8	6,5	5,5	4,7	5,1	5,2	4,2
Ο.Δ.Γιουγκοσλαβίας	33,3	29,3	22,8	20,9	21,7	21,9	18,4	16,4	15	13,8	12,6	-
Ελλάδα	17,9	9,7	9,7	9,0	8,4	8,5	7,9	7,7	7,2	6,4	6,7	5,9
Ευρ.Ενωση*	12,4	8,0	7,6	7,4	6,9	6,5	6,1	5,6	5,5	5,4	5,3	-

*15 κράτη-μέλη

Πηγές: ΤΜΧΠΠΑ-ΕΔΚΑ op. cit., C. De Gubert-Lantoine- A. Monnier op.cit., J.P. Sardon op.cit., Eurostat και Conseil de l'Europe op. cit. και Στατιστικές Επετηρίδες των χωρών.

Πίνακας 5: Μέση προσδοκώμενη ζωή κατά τη γέννηση στις βαλκανικές χώρες												
	1980	1985	1986	1989	1990	1994	1995	1996	1997	1998	Δ (1990-85) /1985*100	Δ (1995-90) /1990*100
ΑΝΔΡΕΣ												
Αλβανία	67,0b	68,5b	68,5b	69,6b	69,6	-	-	68,5			1,6	-
Βοσνία	67,7b	68,3b	68,6b	69,2b	69,7b	-	-				2,0	-
Βουλγαρία	68,1t	68,2t	68,0t	68,1t	68,0t	67,3a	67,4	67,4	67,0	67,5	-0,3	-1,3
Κροατία	66,9b	67,0b	67,7b	68,0b	68,6b	69,3a	69,1a	69,1a	69,3	69,5a	2,4	1,9
π.-Γ.Δ.Μ	68,3	68,7b	68,9	69,7b	70,1a	69,6a	69,8	70,3	70,4	70,4	2,0	-0,7
Ρουμανία	66,5t	66,8t	66,4t	66,6t	66,6t	65,7t	65,4	65,1	65,2	66,3	-0,3	-1,8
Σλοβενία	67,3b	67,4b	67,9b	68,8b	69,4b	69,5b	70,8	71,1	71,1	71,3	3,0	1,3
Ο.Δ.Γ.	68,4a	68,3a	68,5a	69,1a	69,0a	69,6a	70,2	70,0	70,0		1,0	1,3
Ελλάδα	72,2a	72,6a	74,0a	74,2a	74,6a	75,2a	74,9	75,0	75,4	75,4	2,8	0,5
Ευρ. Ένωση	70,7a*		71,8a*	72,7a*	72,8a**	73,8a**	73,9**	-	-	-	-	1,5
ΓΥΝΑΙΚΕΣ												
Αλβανία	72,0b	73,8b	73,9b	75,5b	75,4b	-	-	75,4			2,2	-
Βοσνία	72,6b	73,6b	73,9b	74,6b	75,2b	-	-				2,2	-
Βουλγαρία	73,6t	74,4t	74,7t	74,8t	74,7t	74,9a	74,9	74,6	73,9	74,8	0,4	-0,1
Κροατία	74,2b	74,8b	75,2b	75,2b	75,9	77,0a	76,8a	77,0a	77,5a	77,9	1,5	1,2
π.-Γ.Δ.Μ	71,9	72,8b	72,8b	73,5b	74,0a	74,0a	74,0	74,7	74,5	74,5	1,6	-0,4
Ρουμανία	71,8t	72,8t	72,4t	72,7t	73,1t	73,4t	73,2	72,7	73,2	73,7	0,4	0,4
Σλοβενία	75,1b	75,5b	75,9b	76,7b	77,3b	77,8t	78,4	78,9	79,0	79,1	2,4	0,6
Ο.Δ.Γ.	73,0a	73,1a	73,4a	74,3a	74,4a	74,5a	74,8	74,6	74,9		1,8	0,4
Ελλάδα	76,3a	77,6a	78,8a	79,3a	79,5a	80,2a	80,1	80,2	80,5	80,5	2,4	1,0
Ευρ. Ένωση	70,0a*	-	78,3a*	79,2a*	79,5a**	80,5a**	80,6a**	-	-	-	-	1,4
<p>* 12 κράτη μέλη ** 15 κράτη μέλη</p> <p>a: Ετήσιοι πίνακες θνησιμότητας b: Πίνακες θνησιμότητας υπολογισμένοι βάσει στοιχείων θνησιμότητας δύο ετών. Η τιμή της μέσης προσδοκώμενης ζωής στη γέννηση αναφέρεται πάντοτε στο δεύτερο έτος t: Πίνακες θνησιμότητας υπολογισμένοι βάσει στοιχείων θνησιμότητας τριών ετών. Η τιμή της μέσης προσδοκώμενης ζωής στη γέννηση αναφέρεται πάντοτε για το κεντρικό έτος</p> <p>Πηγές: Eurostat (1992, 1999), C. De Gubert-Lantoine- A. Monnier, A Monnier, J.P. Sardon, op.cit., Fr. Mesle- V. Shkonikov et alli (1966) και Στατιστικές Επετηρίδες των χωρών.</p>												

δ) Το γεγονός ότι η εξέλιξη της πορείας της γονιμότητας στις περισσότερες βαλκανικές χώρες εγγράφεται βασικά στα πλαίσια αφ' ενός μεν των μακροχρόνιων τάσεων που χαρακτηρίζουν τις αναπαραγωγικές συμπεριφορές στο σύνολο των ανεπτυγμένων περιοχών του πλανήτη μας, αφ' ετέρου των παρεμβατικών πολιτικών (J.C Chesnais,1986., K. Tekse, 1968., A.J. Coale- S.C Watkins, 1986., P. Festy,1991., W.Leasure, 1992). Διαπιστώνουμε έτσι -Διάγραμμα 3- σε αδρές γραμμές ότι, μέχρι τα μέσα της δεύτερης μεταπολεμικής δεκαετίας (και μέχρι τα τέλη του 1970 ακόμη σε ορισμένες περιπτώσεις), η φιλελευθεροποίηση των εκτρώσεων (βασικής, αν όχι αποκλειστικής μεθόδου αντισύλληψης) και η έλλειψη ιδιαίτερης μέριμνας για την τεκνογονία και την οικογένεια (παρ' όλα τα πρώτα ληφθέντα μέτρα) συντείνουν στην πτωτική πορεία των δεικτών. Μετά το 1965 οι πολιτικές ενίσχυσης των γεννήσεων, συνοδευόμενες συνήθως από τον περιορισμό των εκτρώσεων -ή και γενικότερα της αντισύλληψης-, οδηγούν για κάποιο διάστημα στην ανακοπή της πτώσης και εξηγούν τις συχνές αναστροφές του δείκτη. Φυσικά η κοινωνικο-οικονομική κρίση που αναδύεται μετά το 1980, λαμβάνοντας διαφορετική ένταση σε κάθε μια από τις βαλκανικές χώρες, δεν επιτρέπει τη συνέχιση της υλοποίησης των στόχων των δημογραφικών πολιτικών τους, στο βαθμό που η σημαντική επιβράδυνση των ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης αποτελεί πλέον σημαντικό εμπόδιο. Οι καταβληθείσες προσπάθειες τα παρελθόντα έτη για αύξηση του αριθμού των γεννήσεων, σταθεροποίηση των έγγαμων συμβιώσεων και βελτίωση των υγειονομικών συνθηκών καταρρέουν προοδευτικά όταν οι κρατικοί προϋπολογισμοί συναντούν αυξανόμενες δυσκολίες με άμεσο αποτέλεσμα την προοδευτική συρρίκνωση των διατιθεμένων πόρων για την στήριξη μέτρων δημογραφικής πολιτικής. Οι επιπτώσεις στη γεννητικότητα είναι άμεσες, και η ρήξη που καταγράφεται το 1990 με τη ριζική αλλαγή του πολιτικού σκηνικού οδηγεί προοδευτικά -Πίνακας 6- στην κατάρρευση των δεικτών σχεδόν παντού (με μόνη εξαίρεση την Κροατία, και μερικώς την νέα Γιουγκοσλαβία και την πΓΔΜ) και στην ταχεία αύξηση της μέσης ηλικίας στην τεκνογονία -Πίνακας 7-. Βάσιμα δυνάμεθα να αποδώσουμε την κάθετη πτώση των συνθετικών δεικτών στην Βουλγαρία και Ρουμανία στο σοκ της μετάβασης και στην πλήρη εγκατάλειψη των μέτρων ενίσχυσης της οικογένειας μετά το 1990-1991. Αντιθέτως η ήπια πτώση των δεικτών στην νέα Γιουγκοσλαβία και την πΓΔΜ, δύναται να αποδοθεί μερικώς και εμμέσως στην βραδύτητα του περάσματος στην οικονομία της αγοράς, στην παντελή σχεδόν απουσία μέτρων ενίσχυσης της γονιμότητας στην προ του 1990 περίοδο και στην ανάδυση του εθνικισμού (η τελευταία αυτή παράμετρος υποθέτουμε ότι έχει παίξει σημαντικό ρόλο και στη μερική και παροδική ανόρθωση της γονιμότητας στην Κροατία).

Τέλος διαφαίνεται παντού μια σχετική σταθεροποίηση της διαγενεακής γονιμότητας στις νεότερες γενεές (1955-1960) με μικρές διακυμάνσεις γύρω από τα δύο παιδιά ανά γυναίκα -Διάγραμμα 3-. Φυσικά η Αλβανία εξακολουθεί να αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση, σαφώς διαφοροποιούμενη όλων των χωρών της ηπείρου μας εξ αιτίας της ύστερης εισόδου της στην διαδικασία της δημογραφικής μετάβασης (A.Gjonca, 2000a). Εν κατακλείδι, η σχετική τάση ομοιογενοποίησης του

βαλκανικού χώρου οφείλεται βασικά στην υποχώρηση της γονιμότητας στις χώρες εκείνες που διακρίνονταν από τον ιδιαίτερα υψηλό μέσο αριθμό παιδιών/γυναίκα. Οι σημαντικές διαφορές που καταγράφονται πριν σαράντα περίπου χρόνια τείνουν να εκλείψουν με τις γενεές που γεννήθηκαν γύρω στο 1960 και ολοκληρώνουν την γονιμότητα τους στην πρώτη περίοδο που έπεται της αποσύνθεσης του ευρύτερου γεωπολιτικού χώρου της Ανατολικής Ευρώπης.

	1980	1985	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Αλβανία	3,6	3,3	3,0	3,0	2,8	2,8	2,7	2,7	2,6	2,6	2,6	2,6	2,3
Βοσνία	1,9	1,9	1,7	1,7	1,6	-	-	-	1,5**	1,6	1,6	1,5	-
Βουλγαρία	2,1	2,0	1,9	1,8	1,7	1,5	1,5	1,4	1,2	1,2	1,1	1,1	1,2
Κροατία	1,9	1,9	1,6	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,7	1,7	1,5	1,4
π.-Γ.Δ.Μ	2,5	2,3	2,1	2,1	2,3	2,2	2,2	2,1	2,0	1,9	1,8	1,9	1,8
Ρουμανία	2,5	2,3	2,2	1,8	1,6	1,5	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
Σλοβενία	2,1	1,7	1,5	1,5	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2
ΟΔΓιουγκοσλαβίας	2,3	2,2	2,1	2,1	2,1	1,9	1,9	1,9	1,9	1,8	1,7	1,6	-
Ελλάδα	2,2	1,7	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
Ευρ. Ένωση*	1,8	1,6	1,6	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4	1,5	1,5	

* 15 χώρες-μέλη (Europe de quinze)
 ** Μουσουλμανο-Κροατική Ομοσπονδία (Federation BiH)

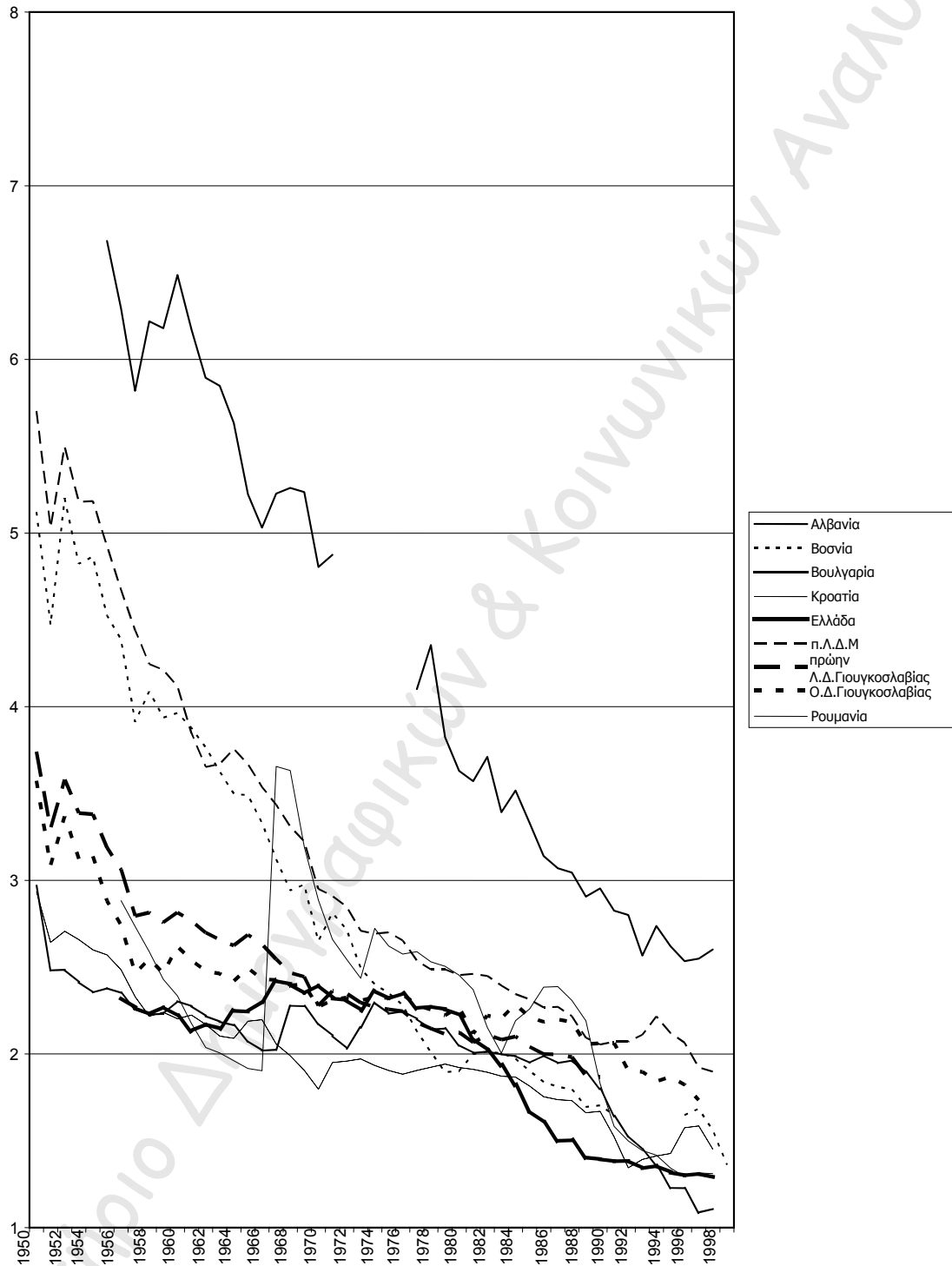
Πηγές: ΤΜΧΠΠΑ-ΕΔΚΑ, op.cit και EUROSTAT, 2000

	1980	1985	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Αλβανία	29,0	28,8	28,5	28,5	28,2	27,9	27,7	27,6	27,5	27,4	27,2	27,0
Βοσνία	26,6	26,3	26,0	26,0	26,2	-	-	-	-	27,0	-	26,8
Βουλγαρία	23,9	23,9	23,9	24,0	23,8	23,8	23,9	24,0	24,2	24,4	24,5	24,6
Κροατία	25,4	25,8	25,8	26,0	26,2	26,5	26,8	27,0	27,1	27,4	27,6	27,6
π.-Γ.Δ.Μ	26,2	25,9	25,7	25,8	25,7	25,7	25,8	25,9	25,9	26,0	26,1	26,3
Ρουμανία	25,3	25,2	25,8	25,5	25,0	24,9	24,8	24,9	25,0	25,2	25,2	25,3
Σλοβενία	25,4	25,5	25,6	25,9	26,1	26,2	26,6	26,8	27,1	27,3	27,6	27,8
ΟΔΓιουγκοσλαβίας	26,3	26,2	26,2	26,3	26,4	26,4	26,5	26,6	26,7	26,9	26,9	27,0
Ελλάδα	26,1	26,3	27,0	27,2	27,4	27,6	27,9	28,0	28,2	28,4	28,6	28,8
Ευρ. Ένωση*	27,1	27,6	-	28,2	28,3	28,5	28,6	28,8	28,9	29,0	29,1	29,3

* 15 χώρες-μέλη

Πηγές: βλ. πίνακα 7

Διάγραμμα 3. Συνθετικός δείκτης γονιμότητας (παιδιά/γυναίκα)

Πηγή: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΤΜΧΠΠΑ/ Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων-ΕΔΚΑ

ε) Την ιδιαιτερότητα της νοτιο-ανατολικής Ευρώπης όσον αφορά την γαμηλιότητα, γαμηλιότητα που παραμένει μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980 σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα -συρρικνωμένα ποσοστά αγάμων και πρώιμη γαμηλιότητα- (J.P Sardon 1986 και 1991., J.Y Raulot-E. Brown-Demonet, 1991., J.L Rallu-A.Blum, 1993., J.C Haskey, 1993., J. Rychtarikova, 1993., N. Botev, 1990), αντικατοπτρίζοντας τόσο την εντονότερη γαμηλιότητα των γενεών όσο και τις χαμηλές ηλικίες στην σύναψη του πρώτου γάμου για τα οποία διακρίνεται η ανατολική Ευρώπη από τις αρχές ήδη του αιώνα μας (Πίνακες 8 και 9). Οι βαλκανικές χώρες διατήρησαν έτσι και στη πρώτη μεταπολεμική τεσσαρακονταετία τα βασικά στοιχεία που σε αδρές γραμμές τις διαφοροποιούσαν ήδη από τις αρχές του αιώνα μας από την βόρεια και δυτική Ευρώπη, την πρώιμη δηλαδή και έντονη γαμηλιότητα τους (Eastern European pattern κατά τον J. Hajnal, 1965). Οι έγγαμες συμβιώσεις κυριαρχούν παντού με αποτέλεσμα την ύπαρξη ενός και μόνον κυρίαρχου μοντέλου οικογένειας, σε αντίθεση με την βόρεια και δυτική Ευρώπη που χαρακτηρίζεται πλέον από την πολυμορφία.

Πίνακας 8: Συνθετικοί δείκτες γαμηλιότητας (πρώτοι γάμοι γυναικών) στις βαλκανικές χώρες												
	1980	1985	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Αλβανία	787	823	819	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Βοσνία	930	930	930	-	-	-	-	-	-	720	790	750
Βουλγαρία	983	906	850	866	700	660	612	576	546	527	512	530
Κροατία	790	770	720	700	540	560	580	613	630	710	700	710
π.-Γ.Δ.Μ	850	850	810	820	-	-	-	-	982	860	844	827
Ρουμανία	1030	881	-	916	870	860	789	735	728	706	686	674
Σλοβενία	790	647	-	510	-	550	550	509	503	469	465	471
ΟΔΓιουγκοσλαβίας	821	800	-	777	750	780	760	724	719	680	-	-
Ελλάδα	866	833	769	725	798	581	745	6764	754	525	699	638
Ευρ.Ενωση*	-	-	-	650	610	610	590	570	550	540	530	530

* 15 χώρες-μέλη

Πηγές: ΤΜΧΠΠΑ-ΕΔΚΑ, C. De Gubert-Lantoine-A. Monnier, A. Monnier, Eurostat, Conseil de l'Europe, op.cit.

	1980	1985	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Αλβανία	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Βοσνία	22,0	22,4	-	23,3	-	-	-	-	-	-	-	-
Βουλγαρία	21,2	21,4	21,5	21,4	21,5	21,6	21,9	22,3	22,6	22,9	23,1	-
Κροατία	22,1	22,4	23,0	23,1	23,2	23,6	23,7	23,9	24,3	24,3	24,8	-
π.-Γ.Δ.Μ	22,2	22,4	22,8	22,8	-	-	-	-	-	-	-	-
Ρουμανία	21,5	22,1	22,2	22,1	22,0	22,1	22,3	22,5	22,8	22,9	23,0	-
Σλοβενία	22,3	21,3	23,5	23,8	24,0	24,2	24,7	24,9	25,2	25,4	25,6	-
ΟΔΓιουγκοσλαβίας	22,5	22,8	23,1	23,4	23,6	23,6	23,8	23,6	23,9	24,1	-	-
Ελλάδα	23,3	23,7	24,3	24,6	24,9	25,2	25,3	25,6	25,7	26,0	26,2	-
Ευρ.Ενωση*	23,3	24,5	-	25,3	25,6	25,8	26,0	26,3	26,5	26,8	-	-

Πηγές: ΤΜΧΠΠΑ-ΕΔΚΑ, op.cit. και C. De Gubert-Lantoine-A. Monnier, A. Monnier, Eurostat, Conseil de l'Europe, op.cit.

στ) Την ελεγχόμενη και περιορισμένη κινητικότητα των πληθυσμών (εξωτερική μετανάστευση). Η πρώην Ανατολική Ευρώπη - με μόνη εξαίρεση τη Γιουγκοσλαβία στα Βαλκάνια (SOPEMI, 1974-2000, D. Cicovic-R. Stevanovic, 2000) --, ήταν μέχρι τα τέλη του 1980 μια ευρύτατη περιοχή που χαρακτηριζότο, σε αντίθεση με τις έντονες μετακινήσεις στο εσωτερικό της κάθε μιας από τις χώρες που την αποτελούσαν, από ελεγχόμενες και περιορισμένης έντασης εξωτερικές μεταναστεύσεις (B.Kotzamanis, 2000a., V-E Misja, 2000., J. Kaltcev, 2000., E. Dimitrieva-V.Janeska- B.Hinic, 2000., D. Cicovic- R. Stevanovic, 2000., V. Teodorescu, 2000). Οι πρόσφατες αλλαγές και το επάγωγο άνοιγμα των συνόρων οδήγησαν αρχικά στην ανάπτυξη σεναρίων και συγκρατημένων φόβων (J.C. Chesnais, 1991, SOPEMI, 1990-1995, Conseil de l'Europe, 1992 και 1993) στις όμορες δυτικοευρωπαϊκές χώρες για μαζική και μη ελεγχόμενη μετανάστευση προς αυτές.

Μια δωδεκαετία όμως μετά τη πτώση του τείχους του Βερολίνου (και δέκα χρόνια μετά την διάλυση της Ε.Σ.Σ.Δ), οι πρώτες ανησυχίες έχουν σημαντικά περιορισθεί. Τα προβλεπόμενα από ορισμένους κύματα μη ελεγχόμενης μαζικής μετανάστευσης - αν εξαιρέσουμε φυσικά την Αλβανία-ουδέποτε παρατηρήθηκαν, (J.Malacic, 2000., S. Totev-J. Kalchev, 2000., K. Kostadinova-Daskalovska- K.Nosphalovska, 2000., V. Zlatanov, S. Zlatanov, S, 2000., A.-N. Sokoli, 2000., V-E Misja, 2000, A. Gjõnca, 2000b), και τα ληφθέντα από τις "επαπειλούμενες" κοινοτικές χώρες μέτρα συνέτειναν ασφαλώς σημαντικά στη μη ανάπτυξη τέτοιων μαζικών μετακινήσεων. Αντιθέτως άλλες μη αναμενόμενες και μη προβλεπόμενες μετακινήσεις (βλ. πρόσφυγες) αναπτύχθηκαν ταχύτατα (V.Grecic, 2000., N. Raduski, 2000, B. Djurdjiev, 2000). Η εκτίμηση του συνόλου των μετακινήσεων της τελευταίας δεκαετίας είναι προβληματική στο βαθμό που τόσο οι πρώην σοσιαλιστικές χώρες των Βαλκανίων όσο και οι χώρες-μέλη της ΕΕ (χώρες υποδοχής) δεν δύνανται να παράσχουν αξιόπιστα στατιστικά δεδομένα: η παράνομη μετανάστευση προς τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, αν και δεν πήρε τις διαστάσεις φυγής (με εξαίρεση, όπως προαναφέρθηκε την μετανάστευση από την

Αλβανία), έχει αναπτυχθεί μη δυνάμενη να συλληφθεί στατιστικά (βλέπε ενδεικτικά την ελληνική κατάσταση).... Τέλος οφείλουμε να επισημάνουμε ότι οι μεταναστεύσεις που αναπτύχθηκαν στην ίδια περίοδο ήταν πολυδιάστατες και δεν ακολούθησαν μόνον το κλασσικό σχήμα Βαλκάνια --> δυτική Ευρώπη: πολλές βαλκανικές χώρες δέχθηκαν ταυτόχρονα "ξένους" πληθυσμούς: πρόσφυγες, παλιννοστούντες, εθνικές μειονότητες, οικονομικούς μετανάστες από λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές γειτονικών ηπείρων οι οποίοι δεν μπόρεσαν να υλοποιήσουν το πέρασμά τους στη δύση. Ασφαλώς οι προκληθείσες από την πρώτη Γιουγκοσλαβική κρίση -και δευτερευόντως από την κρίση του Κοσσυφοπεδίου- μετακινήσεις αποτελούν, μαζί με την μαζική μετανάστευση των αλβανών της Αλβανίας, τον κύριο όγκο του μετά το 1990 κύματος εξόδου από τις Βαλκανικές πρώην σοσιαλιστικές χώρες. Η Υπατη Αρμοστεία, βασισμένη σε στοιχεία που έδωσαν οι χώρες υποδοχής, εκτιμά -τέλη 1996- σε 620.000 τους πολίτες της πρώην Γιουγκοσλαβία (UNHCR, 2000) που κατέφυγαν σε άλλες -μη βαλκανικές- ευρωπαϊκές χώρες, η πλειοψηφία των οποίων έχει ήδη (2000) επιστρέψει στην χώρα τους (US Committee for Refugees, country report, 2000). Στους 620.000 αυτούς μετακινήθέντες θα πρέπει να προστεθούν οι πρόσφυγες και οι εκτοπισμένοι στα κράτη που δημιουργήθηκαν από τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας (Πίνακας 10), ως και η μετανάστευση των Αλβανόφωνων του Κοσσυφοπεδίου της περιόδου 1991-1997 (εκτιμάται ότι άνω των 200.000 κατοίκων της περιοχής αυτής την εγκατέλειψαν για να καταφύγουν, στη μεγάλη τους πλειοψηφία σε χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης). Το σύνολο των προαναφερθέντων στοιχείων μας δίδει μια σαφή συνολική εικόνα των κοσμογονικών μετακινήσεων που συντελέστηκαν στα Δυτικά Βαλκάνια στην περίοδο 1991-1997.

Πίνακας 10: Πρόσφυγες και μετακινούμενοι πληθυσμοί στα Βαλκάνια κατά την Υπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους πρόσφυγες (1998)

	Πρόσφυγες (1)	Ζητούντες Άσυλο (2)	Επαναπατρισθέντες Πρόσφυγες (3)	Εκτοπισμένοι πληθυσμοί (4)	Εκτοπισμένοι και επαναπατρισθέντες (5)	Άλλοι (6)	Σύνολο	Πληθυσμός (1/1/1998, .000)
Αλβανία	22.300	-	-	-	-	-	22.300	3,354
Βοσνία	40.000	-	242.400	836.400	87.900	-	1.206.700	3,695
Κροατία	29.000	-	41.100	71.700	42.700	320	184.820	4,537
π.-Γ.Δ.Μ	1.700	-	-	-	-	-	1.700	2,002
Σλοβενία	3.500	330	-	-	-	12.100	15.930	1,985
ΟΔΓ	502.000	6.000	1.900	225.000	110.000	-	844.900	10,614
Σύνολο	598.500	6.330	285.400	1.133.100	240.600	12.420	2.276.350	

(1) Άτομα που έχουν αποκτήσει την προσφυγική ιδιότητα βάσει των υπαρχουσών διεθνών συμβάσεων, άτομα που έχουν ζητήσει προσωρινά προστασία και άτομα που εντάσσονται στα ανθρωπιστικά προγράμματα της Υπατης Αρμοστείας

(2) Άτομα των οποίων η αίτηση για απόκτηση της προσφυγικής ιδιότητας είναι υπό εξέταση και άτομα που έχουν καταγραφεί ως αιτούντα άσυλο

(3) Πρόσφυγες που έχουν επιστρέψει στον τόπο καταγωγής τους τα τελευταία δύο χρόνια

(4) Άτομα που έχουν μετακινηθεί στο εσωτερικό της χώρας τους και για τα οποία η Υπατη Αρμοστεία έχει επεκτείνει την προστασία τους μετά από αίτημα των Ηνωμένων Εθνών

(5) Άτομα που έχουν μετακινηθεί στο εσωτερικό της χώρας τους και έχουν επιστρέψει στον προηγούμενο τόπο κατοικίας τους στην διάρκεια των δύο προηγούμενων ετών

(6) Άλλες ομάδες που καλύπτονται από την Υπατη Αρμοστεία

Πηγή: UNHCR, 1999

Η κρίση του Κοσσυφοπεδίου προκάλεσε το δεύτερο κύμα των μαζικών πληθυσμιακών μετακινήσεων στην νότια βαλκανική. Η Υπατη Αρμοστεία εκτιμά ότι 350.000 άτομα εγκατέλειψαν στη διάρκεια του 1998 και στο πρώτο τρίμηνο του 1999 την κατοικούμενη από αλβανόφωνους κυρίως επαρχία αυτή της νέας Γιουγκοσλαβίας, και σε αυτούς προσετέθησαν 820.000 μετακινήθέντες στο τρίμηνο των νατοϊκών βομβαρδισμών. Οι επιπτώσεις των μετακινήσεων αυτών στις όμορες χώρες ήταν σημαντικές (462.000 περίπου άτομα κατέφυγαν προσωρινά στην Αλβανία, 228.000 στην πΓΔΜ και 45.000 στο Μαυροβούνιο -UNHCR, 2000-). Οι χώρες της ΕΕ, οι ΗΠΑ και ο Καναδάς δέχθηκαν αντιθέτως περιορισμένο αριθμό προσφύγων (30.000), ενώ 66.000 άτομα κατέφυγαν προσωρινώς σε άλλες χώρες. Η επιστροφή από τις όμορες χώρες του συνόλου σχεδόν των μετακινήθέντων αλβανόφωνων πληθυσμών συντελέστηκε τάχιστα στο δεύτερο ήμισυ του 1999, των δε καταφυγόντων σε μη όμορες χώρες στην διάρκεια του 2000 (US Committee for Refugees, country report, 2000). Αντιθέτως η πολιτική λύση που δόθηκε στο Κοσσυφοπέδιο τον Ιούνιο του 1999 οδήγησε στους αμέσως επόμενους μήνες στη μαζική μετανάστευση του σερβικού πληθυσμού της επαρχίας αυτής (και δευτερευόντως των υπολοίπων μειονοτικών ομάδων) προς την Κεντρική Σερβία και το γειτονικό Μαυροβούνιο, μετανάστευση που συνεχίστηκε με μειωμένη ένταση μέχρι και τους πρώτους μήνες του 2000. Εκτιμάται έτσι ότι σχεδόν 188.000 άτομα (τα 3/4 σχεδόν των καταγεγραμμένων στην τελευταία απογραφή πληθυσμού -1991- μη αλβανόφωνων κατοίκων) εγκατέλειψαν το Κοσσυφοπέδιο καταφεύγοντας στη Σερβία και το Μαυροβούνιο (UNHCR-Commission for Refugees of the Republic of Serbia, 2000).

Οι οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις των προαναφερθέντων μεταναστεύσεων στη νέα Γιουγκοσλαβία είναι ιδιαίτερα σημαντικές, σε συνδυασμό με την πολιτική της Δύσης (μέχρι τα μέσα του 2001) έναντι της χώρας αυτής. Η ΟΔΓ στη διάρκεια της τρέχουσας δεκαετίας (UNHCR-Commission for Refugees of the Republic of Serbia- Commission for Displaced Persons on the Republic of Montenegro, 1996 και UNHCR-Commission for Refugees of the Republic of Serbia, 2000) υποχρεώθηκε να δεχθεί σχεδόν 700.000 σέρβους κυρίως πρόσφυγες από τις νέες όμορες της χώρες (Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Κροατία και Κοσσυφοπέδιο). Στην απογραφή του 1996 (Απογραφή προσφύγων και άλλων θιγόντων από τον πόλεμο ατόμων) απογράφηκαν 646.000 άτομα (το 6,3% του πληθυσμού της Σερβίας και το 4,5% του Μαυροβουνίου). Οι πλέον πρόσφατες εκτιμήσεις (μέσα 2000) δίδουν 480.000 πρόσφυγες και 180.000 εκτοπισμένα άτομα. Αν λάβουμε υπόψη την παρούσα κρίσιμη οικονομική κατάσταση της ΟΔΓ -ως και τις μεσοπρόθεσμες οικονομικές προοπτικές της χώρας αυτής-, οι μετακινήθέντες πληθυσμοί αποτελούν εν δυνάμει ένα μεταναστευτικό απόθεμα ιδιαίτερα σημαντικό σε περίπτωση χαλάρωσης αφενός μεν των προληπτικών μέτρων που έχουν λάβει οι χώρες- μέλη της ΕΕ για τον περιορισμό της εισόδου των οικονομικών μεταναστών από την πρώην ανατολική Ευρώπη, αφετέρου δε της απομόνωσης της νέας Γιουγκοσλαβίας.

Εκ των προαναφερθέντων συνάγεται ότι η κατάρρευση των επικρατούντων καθεστώτων, η άρση των διαχωριστικών συνόρων και οι συγκρούσεις στην δυτική Βαλκανική οδήγησαν σε μια τεράστια κινητικότητα στην Ν.Α Ευρώπη (εκτιμάται ότι στη τελευταία δεκαετία μετακινήθηκε από τις προαναφερθείσες χώρες ο ίδιος σχεδόν αριθμός ατόμων με αυτόν που τις εγκατέλειψε στη διάρκεια της προηγούμενης τεσσαρακονταπενταετίας). Οι περισσότερες από τις βαλκανικές χώρες είχαν σαφώς αρνητικά μεταναστευτικά ισοζύγια (ιδιαίτερα η Ρουμανία και η Αλβανία - η τελευταία απώλεσε ήδη σχεδόν το 1/3 του εργατικού της δυναμικού-). Ταυτόχρονα οφείλουμε να υπενθυμίσουμε την ύπαρξη ακόμη ισχυρών μεταναστευτικών πιέσεων και δυναμικού: οι εθνικές μειονότητες που βρίσκονται εκτός των συνόρων της "μητέρας-πατρίδας" αποτελούν αναμφισβήτητα σε κάθε κρίση ένα σημαντικό απόθεμα (Ουγγρική στη Ρουμανία και την Βοϊβοντίνια, αλβανική στην νέα Γιουγκοσλαβία και την ΠΓΔΜ, τουρκική στην Βουλγαρία- για να περιορισθούμε στις πολυπληθέστερες εξ αυτών-), ενώ παράλληλα η οικονομική κρίση που συνταράσσει τις περισσότερες από τις χώρες αυτές αποτελεί ένα αναμφισβήτητο παράγοντα αστάθειας και αβεβαιότητας που δύναται να πυροδοτήσει στο άμεσο μέλλον νέες μεταναστεύσεις. Γεγονός πάντως παραμένει αφενός μεν ότι οι αρχικοί φόβοι για μαζική και μη ελεγχόμενη φυγή προς τη Δύση (με μόνη εξαίρεση την ολιγοπληθή Αλβανία) δεν επιβεβαιώθηκαν μέχρι σήμερα, αφετέρου δε ότι σημαντικά τμήματα του πληθυσμού των περισσότερων χωρών αποτελούν εν δυνάμει μεταναστευτικά αποθέματα τα οποία δύναται να ενεργοποιηθούν τάχιστα.

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό οφείλουμε παράλληλα να επισημάνουμε: α) τα όρια των συγκριτικών αναλύσεων, όταν οι ανομοιογενείς δημογραφικές συμπεριφορές συγκαλύπτονται συχνότατα -βλέπε ενδεικτικά το παράδειγμα της πρώην ενωμένης Γιουγκοσλαβίας, ή ακόμη και της νέας Γιουγκοσλαβίας- από τους μέσους εθνικούς όρους (ενώ παράλληλα τα δημογραφικά σύνορα τέμνουν τα εθνικά)² και β) την ανάδειξη πρόσφατα εξαιρετικών ιστορικών συγκυριών, όπου η μεταβλητή "πληθυσμός" αναδεικνύεται ως κυρίαρχη (βλ. ενδεικτικά Κοσσυφοπέδιο, και μετέπειτα ΠΓΔΜ). Στα πλαίσια αυτά οι διαφοροποιημένοι ρυθμοί πληθυσμιακής αύξησης και το αυξανόμενο διαχρονικά ειδικό βάρος του αλβανικού πληθυσμού (βλ. η χωρική συγκέντρωση των Αλβανών της ΟΔΓ και της ΠΓΔΜ σε όμορες με την "μητέρα -πατρίδα" περιοχές), αποτελούν διαπραγματευτικό πλεονέκτημα και ισχυρότατο επιχείρημα στα χέρια των ομάδων εκείνων που έχοντας υιοθετήσει αλτρωτικές θέσεις πιέζουν για την αποδοχή του σεβασμού της αρχής της αυτοδιάθεσης, στοχεύοντας μεσοπρόθεσμα στον επανασχεδιασμό των συνόρων στο νοτιοδυτικό τμήμα των Βαλκανίων. Το διακύβευμα είναι σημαντικό και οι αντιδράσεις της μειοψηφούσας εθνότητας στα

² Βλέπε αναλυτικότερα J. Decroly et alii, 1991., J.Decroly 1998., Cl. Grasland 1990 και 1991, ως και C. Grasland-V. Rey 1992, Revue Belge de Geographie, no 122, 1998.

πλαίσια της π.ΓΔΜ³ δύνανται να οδηγήσουν σε ένα φαύλο κύκλο βίας, που κινδυνεύει να αποσταθεροποιήσει την όλη περιοχή.

Έτσι, όπως περιέργως, στα τέλη της χιλιετίας μας, οι αριθμοί αποκτούν απρόσμενη δύναμη και χρησιμοποιούνται ως ισχυρότατο επιχείρημα στα πλαίσια στρατηγικών υλοποίησης αλληλεπιδρώντων στόχων. Η ανάδυση όμως των δημογραφικών συνιστωσών ως κυρίαρχων με τη συνακόλουθη επικράτηση της λογικής του “πλήθους” κινδυνεύει να δυναμιτίσει μεσοπρόθεσμα τη νοτιοανατολική Ευρώπη. Οι βαλκανικές χώρες, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, δεν είναι εθνολογικά ομοιογενείς. Η χρησιμοποίηση επιλεκτικά γεωγραφικών κλιμάκων αναφοράς, αναδεικνύει (ή αντιθέτως αποκρύπτει) την ύπαρξη μη ενσωματωμένων μειονοτικών πόλων με ισχυρές χωρικές συγκεντρώσεις και το αίτημα για αυτονομία (ή ακόμη και αυτό του δικαιώματος αυτοδιάθεσης) κερδίζει συνεχώς έδαφος. Λαμβάνοντας υπόψη τα διακυβευόμενα στην περιοχή διεθνή συμφέροντα, το κοντινό και απώτερο βαλκανικό παρελθόν, τις ιδιαίζουσες συνθήκες κάτω από τις οποίες συντελείται η μετάβαση στην οικονομία της αγοράς και τη σχετική αδυναμία παρέμβασης των διεθνών οργανισμών, η βαλκανική χερσόνησος τείνει να εισέλθει σε μακρά περίοδο αποσταθεροποίησης και κρίσης, συμπαρασύροντας ακόμη και χώρες, όπως η Ελλάδα, οι οποίες στη διάρκεια της τελευταίας πενήτηκονταετίας ακολούθησαν ριζικά διαφορετικές διαδρομές.

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΒΟΛΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ: Η ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΠΡΟΒΛΕΨΗΣ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΩΝ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ

Οι δημογραφικές προβολές για τον μικρό-μέσο χρόνο στη συγκεκριμένη περίπτωση παρουσιάζουν ιδιαίτερη δυσκολία. Η δυσκολία αυτή δεν αποτρέπει φυσικά τις στατιστικές υπηρεσίες των βαλκανικών χωρών να προχωρούν σε παρουσίαση σεναρίων για τις μελλοντικές πληθυσμιακές εξελίξεις στον ορίζοντα του 2050 (όπως συνήθως ζητείται από την EUROSTAT), όπως δεν αποτρέπει και μεγάλους διεθνείς οργανισμούς (UN – Population Division, OCDE, World Bank, US Bureau of Census κχ.) να παρουσιάζουν δημογραφικές προβολές για τις χώρες αυτές στα πλαίσια των τρεχόντων προγραμμάτων για το σύνολο των χωρών του πλανήτη μας.

³ Η κεντρική κυβέρνηση της νέας Γιουγκοσλαβίας βρισκόταν ήδη στην προ τη διάλυση εικοσαετία ενώπιον σημαντικών δυσκολιών στην χάραξη της όποιας πολιτικής έναντι του Κοσσυφοπέδιου. Πώς είναι δυνατόν π.χ. να χαραχθεί μια δημογραφική πολιτική σε ομοσπονδιακό επίπεδο, εφαρμόσιμη ταυτόχρονα σε πληθυσμούς που θεωρείται ότι είναι «υπέρμετρα» γόνιμοι και σε πληθυσμούς οι οποίοι χαρακτηρίζονται από έντονη «υπογεννητικότητα»; πώς ήταν δυνατόν να επιτευχθεί μια προσφορότερη γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού όταν στο Κοσσυφοπέδιο το ανά κεφαλή Εθνικό προϊόν ήταν τέσσερις έως πέντε φορές χαμηλότερο από αυτό της Βοϊβοβοντίνιας, ενώ η πληθυσμιακή του πυκνότητα είναι υπερδιπλάσια; Η κυβέρνηση της π. Γ.Δ.Μ βρίσκεται την τελευταία δεκαετία ενώπιον των ίδιων προβλημάτων στη χάραξη μιας ενιαίας δημογραφικής πολιτικής στη χώρα αυτή...

Στη συγκεκριμένη περίπτωση το εγχείρημα παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες στο βαθμό που η διατύπωση των υποθέσεων για τη μελλοντική εξέλιξη των συνιστώσων της δημογραφικής μεταβολής είναι άκρως προβληματική. Η εκτίμηση των μελλοντικών μεταβολών της συνιστώσας «εξωτερική μετανάστευση» παρουσιάζει τις μεγαλύτερες δυσκολίες. Θα μπορούσαμε ασφαλώς να επιχειρήσουμε προβολές με κλειστό πληθυσμό (με βάση υποθέσεις για τη θνησιμότητα και τη γονιμότητα μόνο). Στην αβεβαιότητα όμως για τα μελλοντικά μεταναστευτικά ρεύματα στις χώρες της Ν.Α Ευρώπης, προστίθεται και η σχετική αβεβαιότητα για τις εξελίξεις της γονιμότητας, και δευτερευόντως της θνησιμότητας. Το ερώτημα που τίθεται βασικά για τις περισσότερες από τις βαλκανικές χώρες (με εξαίρεση την Ελλάδα) είναι η πρόβλεψη για το βάθος και τη διάρκεια της κρίσης και των επιπτώσεων της – άμεσων και έμμεσων – στην θνησιμότητα και την αναπαραγωγή. Η πρόβλεψη αυτή δεν είναι προφανής. Η γονιμότητα (συνθετικοί δείκτες) έχει φτάσει σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα το 1998 (έτος για το οποίο διαθέτουμε στοιχεία για όλες τις χώρες της περιοχής) στην Βουλγαρία, Ρουμανία και Σλοβενία. Το βασικό ερώτημα που τίθεται για την επόμενη δεκαετία είναι αν θα σταθεροποιηθεί γύρω από το 1,2 παιδιά ανά γυναίκα ή θα πέσει προσωρινά (και για πόσα έτη) κάτω από το όριο του ενός παιδιού, όπως στην πρώην Α. Γερμανία. Αντιθέτως, ο συνθετικός δείκτης έχει σαφώς σημαντικά περιθώρια υποχώρησης στις τέσσερις άλλες βαλκανικές χώρες (Κροατία, π.ΓΔΜ, νέα Γιουγκοσλαβία και Αλβανία). Με ποιους όμως ρυθμούς θα μεταβληθεί στο μικρό-μέσο χρόνο;

Όσον αφορά τη θνησιμότητα, η ανάκαμψη του μέσου όρου ζωής εξαρτάται κύρια από τη βελτίωση των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών και την προσαρμογή των συστημάτων υγείας στο νέο οικονομικό περιβάλλον και δευτερευόντως από την έξωθεν βοήθεια (και στη δυτική Βαλκανική, από την τιθάσευση των τάσεων για βίαιες συγκρούσεις). Με ποιους ρυθμούς όμως θα επιτελεσθεί η προσαρμογή των συστημάτων υγείας στο νέο περιβάλλον και κατά πόσο οι συγκρούσεις είναι δυνατό να αποφευχθούν στο κοντινό μέλλον;

Οι προβολές της Διεύθυνσης Πληθυσμού των Ηνωμένων Εθνών (UN, 1999) που χρησιμοποιήσαμε μας επιτρέπουν να έχουμε μια αδρή μόνον εικόνα των μελλοντικών δημογραφικών εξελίξεων. Λαμβάνοντας ως βάση το μεσαίο από τα τρία σενάρια για κάθε μια από τις χώρες της περιοχής, θα συνοψίσουμε τα πρώτα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν για την επόμενη πενήτηκοταετία και εν συνεχεία θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στη σχέση ανάμεσα στις αναμενόμενες δημογραφικές δομές και τις μεταναστευτικές πιέσεις από τις χώρες αυτές, στο βαθμό που το θέμα αυτό ενδιαφέρει άμεσα την χώρα μας.

Με βάση τα σενάρια των Ηνωμένων Εθνών -Πίνακας 11-, ο πληθυσμός του πλανήτη μας (6,05 δις το 2000) θα αυξηθεί κατά 1,8 δις στην επόμενη εικοσαετία και κατά ένα ακόμη δις ανάμεσα στο 2025 και 2050 (8,9δις). Ο πληθυσμός της Ευρώπης (729 εκατομ. το 2000) θα μειωθεί κατά 27 εκατομ. στην πρώτη εικοσαετία (-3,5%), και κατά 75 εκατομ στην δεύτερη (-10,6%/οο), ενώ αυτός των βαλκανικών χωρών κατά 3 και 8 εκατομ. αντίστοιχα (-5,0 και -12,0 %). Οι μεταβολές

αυτές θα οδηγήσουν σαφώς σε μείωση του ειδικού βάρους του πληθυσμού της γηραιάς ηπείρου μας, ο οποίος από το 12% του παγκόσμιου πληθυσμού σήμερα (2000) θα συρρικνωθεί στο 7% μια πενήτηκονταετία αργότερα. Αντίστοιχη μείωση αναμένεται να έχει και η συμμετοχή του πληθυσμού των βαλκανικών χωρών στον παγκόσμιο πληθυσμό (από 11,1% στο 2000 στο 0,6% στο 2050), ενώ το ειδικό τους βάρος στον ευρωπαϊκό πληθυσμό θα μειωθεί ελαφρώς (από 9,2% το 2000 στο 9,0% το 2050). Φυσικά, στο εσωτερικό των Βαλκανίων, οι αναμενόμενες πληθυσμιακές μεταβολές ανά χώρα διαφέρουν σημαντικά: ενώ στην πρώτη εικοσαπενταετία του αιώνα μας ο πληθυσμός των βαλκανικών χωρών αναμένεται να μειωθεί κατά 5%, ο πληθυσμός της Ελλάδας, Ρουμανίας, Κροατίας, Σλοβενίας και Βουλγαρίας αναμένεται να μειωθεί από 6% έως 15%. Ο πληθυσμός της νέας Γιουγκοσλαβίας θα παραμείνει κατά το μάλλον ή ήττον σταθερός (+2%) εξαιτίας του δημογραφικού δυναμισμού του Κοσσυφοπεδίου ενώ αντιθέτως της Βοσνίας- Ερζεγοβίνης, της ΠΓΔΜ και της Αλβανίας θα αυξηθεί κατά 9, 11 και 23% αντίστοιχα. Οι ρυθμοί μεταβολής στη διάρκεια της επόμενης εικοσαπενταετίας δεν θα ανατραπούν, με αποτέλεσμα, μια πενήτηκονταετία αργότερα (2050), ο πληθυσμός της χώρας μας να αποτελεί το 14,6% του πληθυσμού των Βαλκανίων, της Ρουμανίας το 29,0% και της Αλβανίας το 7,7% (15,8, 33,1% και 4,6% αντίστοιχα το 2000).

Πίνακας 11: Η εξέλιξη των πληθυσμιακών μεγεθών στον πλανήτη μας, στην Ευρώπη και στα Βαλκάνια										
ΠΛΑΝΗΤΗΣ-ΕΥΡΩΠΗ-ΒΑΛΚΑΝΙΑ	Ετη									
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025	2030	2040	2050
Συνολικός Πληθυσμός Πλανήτη (.000.000)	5.666,4	6.055,0	6.429,4	6.794,8	7.154,4	7.501,5	7.823,7	8.112,0	8.576,5	8.909,1
Συνολικός Πληθυσμός Ευρώπη (εκατομ.)	727,9	728,9	727,4	724,2	719,3	711,9	702,4	691,0	662,5	627,7
Συνολικός Πληθυσμός Βαλκάνια (εκατομ.)	67,3	67,4	67,2	66,8	66,1	65,2	64,1	62,9	60,0	56,4
(%) Ευρώπη/ Πλανήτη	12,8	12,0	11,3	10,7	10,1	9,5	9,0	8,5	7,7	7,0
(%) Βαλκάνια/ Ευρώπη	9,2	9,2	9,2	9,2	9,2	9,2	9,1	9,1	9,0	9,0
(‰) Βαλκάνια/ Πλανήτη	11,9	11,1	10,5	9,8	9,2	8,7	8,2	7,7	7,0	6,3
Πηγή: United Nations, 1999										

Οι δημογραφικές δομές εκείνων των βαλκανικών χωρών που βρίσκονται στη φάση της μετάβασης προς την οικονομία της αγοράς, σε συνδυασμό με τις αναμενόμενες μεταβολές της θνησιμότητας, γονιμότητας και μετανάστευσης και τις υιοθετούμενες οικονομικές πολιτικές στη διάρκεια των δύο επόμενων δεκαετιών θα προσδιορίσουν σε σημαντικό βαθμό την ένταση των μεταναστευτικών ροών που θα κατευθυνθούν κυρίως στις όμορες κοινοτικές χώρες (Ελλάδα, Ιταλία, Αυστρία και Γερμανία). Οι πολιτικές που θα ακολουθηθούν οι μεν και οι δε –ως και οι συνέπειές τους στην δημιουργία νέων μεταναστευτικών αποθεμάτων- δεν είναι δυνατόν να προβλεφθούν. Όποιες όμως και αν είναι αυτές, θα έχουν επιπτώσεις σε πληθυσμούς, που γνωρίζουμε αφενός το μέγεθος και τα δομικά χαρακτηριστικά τους, την δε εξέλιξη των οποίων δυνάμεθα να προβλέψουμε σε αδρές γραμμές για την επόμενη περίοδο. Ειδικότερα (βλ. Πίνακα 12) :

α) η Αλβανία και η πΓΔΜ, χώρες με ιδιαίτερα νεανικούς πληθυσμούς το 1995 (οι κάτω των 15 ετών αποτελούν το 31 και 25% του συνολικού πληθυσμού, οι δε 0-24 ετών το 50 και 41% αντίστοιχα), βρίσκονται σε εξαιρετικά δύσκολη θέση. Το 2025, τα άτομα ηλικίας 0-14 και 15-24 ετών στην Αλβανία θα αποτελούν ακόμη το 22 και 14%, στη δε π.ΓΔΜ το 19 και 14% αντίστοιχα , οι δε <25

ετών το 36% και 33% αντίστοιχα. Η αγορά εργασίας στις δύο αυτές χώρες θα παραμείνει εκρηκτική και οι μεταναστευτικές πιέσεις ιδιαίτερα έντονες.

β) στον αντίθετο πόλο βρίσκονται η Σλοβενία και η γειτονική μας Βουλγαρία. Το ποσοστό του νεανικού τους πληθυσμού είναι σχετικά συρρικνωμένο το 1995 (οι <25 ετών αποτελούν το 1/3 του συνολικού τους πληθυσμού το 1995, οι δε <15 ετών μόνον το 18-19%). Μια τριακονταετία αργότερα το ειδικό βάρος των δύο αυτών ομάδων θα μειωθεί περισσότερο: οι κάτω των 25 ετών θα αποτελούν το 22% μόνον (ας υπενθυμίσουμε ότι οι δύο αυτές χώρες αναμένεται να έχουν τις ίδιες δημογραφικές δομές με την Ελλάδα γύρω στο 2025).

Οι τάσεις αυτές διευκολύνουν σημαντικά την αγορά εργασίας στην μεταβατική περίοδο και περιορίζουν σημαντικά, επί ίσοις όροις, τα μεταναστευτικά αποθέματα.

γ) Η Ρουμανία, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη και η ΟΔΓ αποτελούν μια ενδιάμεση ομάδα το 1995: οι κάτω των 25 ετών αποτελούν το 36-37% του συνολικού τους πληθυσμού, οι δε 0-14 ετών το 21-22%. Το 2025, τα ποσοστά αυτά θα περιορισθούν στο 21-30% και 13-18% αντίστοιχα. Το ειδικό βάρος των νεανικών τους ομάδων περιορίζεται, αλλά παρόλα αυτά βαραίνει ακόμη σημαντικά στην αγορά εργασίας. Η Κροατία δύναται να ενταχθεί στην ομάδα αυτή, διαφοροποιούμενη μερικώς, στο βαθμό που ο νεανικός πληθυσμός της (<25 ετών) το 1995 εγγίζει μεν το 33% του συνόλου (έναντι του 37% των άλλων), αλλά συρρικνώνεται με ιδιαίτερα αργούς ρυθμούς εξαιτίας της αυξημένης σχετικά γεννητικότητας (αποτελώντας ακόμη το 26,5% του συνολικού πληθυσμού το 2025) Από την ομάδα αυτή των χωρών, οι δύο τελευταίες (Βοσνία και ΟΔΓ) βρίσκονται σε δυσμενέστερη σχέση εξαιτίας της καταστροφής της παραγωγικής τους υποδομής και της παρατεταμένης κρίσης που διανύουν, χωρίς ιδιαίτερες προοπτικές ανάκαμψης (βλέπε τεταμένη κατάσταση στο εσωτερικό τους και διεθνή ρευστότητα). Οι μεταναστευτικές πιέσεις επομένως στις χώρες αυτές θα παραμείνουν έντονες.

Πίνακας 12: Πληθυσμός ανά φύλο και μεγάλες ηλικιακές ομάδες, διάμεση ηλικία και πυκνότητα							
Αλβανία	Ετη						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός Πληθυσμός (.000)	3177	3113	3212	3347	3501	3663	3820
Ανδρες	1627	15921	1639	1705	1780	1858	1933
Γυναίκες	1550	15221	1572	1642	1721	1805	1887
Αναλογία φύλων (% γυναικών)	104,9	104,6	104,2	103,8	103,4	102,9	102,5
(%) 0-4	10,8	9,5	8,5	8,0	7,9	7,6	7,3
(%) 5-14	20,5	20,0	18,3	16,3	15,1	14,7	14,4
(%) 0-14	31,3	29,5	26,7	24,4	23,0	22,3	21,7
(%) 15-24	18,4	17,6	17,8	17,6	16,3	14,7	13,8
(%) 15-64	63,1	64,4	66,4	67,8	68,8	68,5	67,3
(%) 65+	5,5	6,1	6,8	7,8	8,2	9,2	11,1
Διάμεση ηλικία	25,2	26,7	28,4	30,0	31,6	33,2	34,8
Πυκνότητα (ps/Km ²)	110,5	108,3	111,7	116,4	121,9	127,4	132,8
Ελλάδα	Ετη						
Συνολικός Πληθυσμός (.000)	10489	10645	10649	10554	10378	10141	9863
Ανδρες	5167	5238	5234	5184	5095	4978	4842
Γυναίκες	53221	5407	5415	5370	5283	5163	5021
Αναλογία φύλων (% γυναικών)	97,1	96,9	96,7	96,5	96,4	96,4	96,4
(%) 0-4	4,9	4,6	4,4	4,3	4,1	3,9	3,8
(%) 5-14	11,9	10,4	9,6	9,1	8,9	8,7	8,4
(%) 0-14	16,8	15,0	14,0	13,4	13,0	12,6	12,2
(%) 15-24	14,8	13,8	11,9	10,5	9,9	9,5	9,3
(%) 15-64	67,3	67,1	66,4	66,4	65,6	64,7	63,4
(%) 65+	15,9	17,9	19,6	20,2	21,4	22,7	24,4
Διάμεση ηλικία	37,7	39,4	41,1	43,0	44,8	46,6	48,3
Πυκνότητα (ps/Km ²)	79,5	80,6	80,7	80,0	78,6	76,8	74,7
Βουλγαρία	Ετη						
Συνολικός Πληθυσμός (.000)	8499	8225	7984	7753	7526	7282	7023
Ανδρες	4160	3999	3861	3735	3616	3491	3362
Γυναίκες	4339	4226	4123	4018	3910	3791	3661
Αναλογία φύλων (% γυναικών)	95,9	94,6	93,7	93,0	92,6	92,1	91,8
(%) 0-4	5,1	4,4	4,4	4,3	4,2	3,9	3,8
(%) 5-14	13,2	11,9	9,9	9,1	9,1	9,0	8,6
(%) 0-14	18,4	16,2	14,2	13,4	13,3	12,9	12,4
(%) 15-24	14,9	14,5	13,8	12,4	10,4	9,6	9,7
(%) 15-64	67,1	67,9	69,4	69,7	68,4	67,3	66,5
(%) 65+	14,5	15,9	16,4	16,8	18,4	19,8	21,1
Διάμεση ηλικία	37,5	38,8	39,8	40,9	42,4	44,1	45,9
Πυκνότητα (ps/Km ²)	76,6	74,1	71,9	69,9	67,8	65,6	63,3

Ρουμανία	Ετη						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός Πληθυσμός (.000)	22731	22327	21936	21525	21067	20530	19945
Ανδρες	11195	10958	10740	10516	10271	9990	9682
Γυναίκες	11536	11369	11196	11009	10796	10540	10263
Αναλογία φύλων (% γυναικών)	97,1	96,4	95,9	95,5	95,1	94,8	94,3
(%) 0-4	5,5	4,5	4,5	4,5	4,4	4,0	3,8
(%) 5-14	15,0	13,3	10,1	9,1	9,2	9,2	8,7
(%) 0-14	20,5	17,7	14,6	13,6	13,6	13,2	12,5
(%) 15-24	16,5	15,9	15,3	13,6	10,3	9,4	9,7
(%) 15-64	67,7	69,0	70,9	71,8	71,0	69,6	68,4
(%) 65+	11,8	13,3	14,6	14,6	15,4	17,2	19,1
Διάμεση ηλικία	33,8	34,9	37,0	39,0	41,0	43,1	45,4
Πυκνότητα (ps/Km ²)	95,7	94,0	92,4	90,6	88,7	86,4	84,0
ΟΔΓιουγκοσλαβίας	Ετη						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός Πληθυσμός (.000)	10567	10640	10680	10762	10819	10844	10844
Ανδρες	5251	5287	5307	5349	5380	5394	5397
Γυναίκες	5316	5353	5373	5413	5439	5449	5447
Αναλογία φύλων (% γυναικών)	98,8	98,8	98,8	98,8	98,9	99,0	99,1
(%) 0-4	6,6	6,2	6,2	6,3	6,2	5,9	5,6
(%) 5-14	15,2	13,8	12,6	12,2	12,3	12,4	12,1
(%) 0-14	21,8	20,0	18,7	18,5	18,5	18,3	17,7
(%) 15-24	14,9	15,2	14,7	13,4	12,3	12,0	12,2
(%) 15-64	66,8	66,7	66,9	67,3	66,5	64,9	64,4
(%) 65+	11,4	13,3	14,3	14,3	15,1	16,8	17,9
Διάμεση ηλικία	34,5	35,6	36,6	37,4	38,3	39,4	40,6
Πυκνότητα (ps/Km ²)	103,4	104,2	104,6	105,3	105,9	106,1	106,1
Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Ετη						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός Πληθυσμός (.000)	3415	3972	4233	4330	4377	4372	4324
Ανδρες	1689	1965	2095	2142	2166	2163	2137
Γυναίκες	1726	2007	2138	2188	2211	2209	2186
Αναλογία φύλων (% γυναικών)	97,9	98,1	97,9	98,0	98,0	97,9	97,9
(%) 0-4	6,0	5,1	5,4	5,4	5,3	5,0	4,6
(%) 5-14	15,9	13,7	10,9	10,4	10,7	10,7	10,4
(%) 0-14	21,9	18,8	16,3	15,8	16,0	15,7	15,1
(%) 15-24	15,1	15,1	15,3	13,3	10,7	10,3	10,8
(%) 15-64	70,3	71,3	71,9	72,0	70,7	68,4	66,1
(%) 65+	7,8	9,9	11,7	12,2	13,3	15,8	18,8
Διάμεση ηλικία	32,5	35,1	37,3	39,3	40,9	42,4	43,8
Πυκνότητα (ps/Km ²)	66,8	77,7	82,8	84,7	85,6	85,5	84,6

Κροατία	Ετη						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός Πληθυσμός (.000)	4494	4474	4441	4403	4350	4279	4193
Ανδρες	2173	2163	2146	2128	2104	2072	2032
Γυναίκες	2321	2311	2295	2275	2246	2207	2161
Αναλογία φύλων (% γυναικών)	93,6	93,6	93,5	93,6	93,7	93,9	94,0
(%) 0-4	5,3	5,3	5,2	5,3	5,3	5,1	4,8
(%) 5-14	13,5	11,8	10,7	10,5	10,6	10,8	10,6
(%) 0-14	18,9	17,1	15,9	15,8	15,9	15,8	15,4
(%) 15-24	13,8	14,1	13,6	12,0	10,8	10,8	11,0
(%) 15-64	68,3	68,1	68,0	67,7	66,6	64,7	63,5
(%) 65+	12,9	14,8	16,1	16,5	17,6	19,5	21,1
Διάμεση ηλικία	37,3	38,8	40,0	40,9	41,7	42,7	43,9
Πυκνότητα (ps/Km ²)	79,5	79,2	78,6	77,9	77,0	75,7	74,2
Σλοβενία	Ετη						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός Πληθυσμός (.000)	1990	1986	1974	1951	1916	1872	1818
Ανδρες	966	965	959	948	931	909	881
Γυναίκες	1024	1021	1015	1003	985	963	937
Αναλογία φύλων (% γυναικών)	94,4	94,5	94,6	94,6	94,5	94,4	94,1
(%) 0-4	5,1	4,6	4,4	4,4	4,3	4,0	3,9
(%) 5-14	13,2	11,3	9,8	9,1	9,0	8,9	8,6
(%) 0-14	18,2	15,9	14,2	13,6	13,3	12,9	12,5
(%) 15-24	14,8	14,6	13,3	11,6	10,0	9,5	9,4
(%) 15-64	69,4	70,3	70,7	70,3	69,1	66,9	65,0
(%) 65+	12,4	13,9	15,1	16,1	17,6	20,1	22,5
Διάμεση ηλικία	36,0	38,1	40,1	41,9	43,6	45,2	47,0
Πυκνότητα (ps/Km ²)	98,3	98,0	97,4	96,2	94,6	92,4	89,6
π ΓΔΜ	Ετη						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός Πληθυσμός (.000)	1963	2024	2085	2142	2189	2226	2259
Ανδρες	983	1011	1040	1068	1092	1111	1129
Γυναίκες	981	1013	1045	1074	1097	1115	1130
Αναλογία φύλων (% γυναικών)	100,2	99,8	99,5	99,5	99,5	99,6	99,9
(%) 0-4	7,8	7,5	7,5	7,2	6,7	6,3	6,1
(%) 5-14	16,8	15,4	14,5	14,2	14,1	13,5	12,6
(%) 0-14	24,6	22,9	22,0	21,4	20,7	19,7	18,7
(%) 15-24	16,3	16,2	15,4	14,3	13,7	13,6	13,6
(%) 15-64	66,7	66,9	67,0	66,8	66,7	66,2	65,8
(%) 65+	8,7	10,1	11,1	11,7	12,6	14,0	15,5
Διάμεση ηλικία	30,9	32,2	33,4	34,5	35,8	37,1	38,3
Πυκνότητα (ps/Km ²)	76,3	78,8	81,1	83,3	85,2	86,5	87,9
Πηγή: United Nations, op.cit.							

Εκ των προαναφερθέντων συνάγεται ότι η κατάσταση στην αγορά εργασίας στις βαλκανικές χώρες (όσον αφορά την δημογραφική συνιστώσα της), λόγω της διαφοροποιημένης δημογραφικής τους μετάβασης (διαφορετικοί χρόνοι εκκίνησης και ρυθμοί μεταβολών της γεννητικότητας και θνησιμότητας) και των μεταπολεμικών συγκυριών διαφέρει σημαντικά. Η δημογραφική συνιστώσα φυσικά δεν είναι καθοριστική και δεν προδιαγράφει ασφαλώς το μέλλον. Οι οικονομικές πολιτικές έχουν καθοριστικό ρόλο. Σε κάθε περίπτωση όμως, και επί ίσοις όροις, οι δημογραφικές αδράνειες και οι επιπτώσεις τους είναι σημαντικές: θα προσδιορίσουν σε μεγάλο βαθμό τα μεταναστευτικά αποθέματα στις βαλκανικές χώρες, και ως εκ τούτου, και τις μεταναστευτικές πιέσεις στη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας.

Φυσικά, μεταναστευτικά αποθέματα και μεταναστευτικές πιέσεις αποτελούν την ικανή αλλά όχι και αναγκαία συνθήκη για την εκδήλωση μεταναστευτικών ρευμάτων. Η ενίσχυση των τιθέμενων στην μετανάστευση εμποδίων από τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, οι αυξημένες δυσκολίες και το κόστος των αδειών εισόδου και η επικρατούσα υψηλή σχετικά ανεργία σε ορισμένες από αυτές αποτελούν ασφαλώς ανασχετικούς για την εκδήλωση μαζικών μεταναστευτικών ρευμάτων παράγοντες. Η λύση όμως βρίσκεται στη ταυτόχρονη αποφυγή νέων κρίσεων παρόμοιων με αυτήν της Γιουγκοσλαβίας και την ομαλοποίηση της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης, ήτοι στην ισορροπημένη ανάπτυξη.

Προς το παρόν είναι ακόμη νωρίς για να διακινδυνεύσουμε οποιαδήποτε πρόβλεψη για το απώτερο μέλλον. Ήδη η ανάδειξη εθνικιστικών κινήματων στα Βαλκάνια και η ύπαρξη μειονοτήτων με διαφοροποιημένες δημογραφικές συμπεριφορές αποτελούν παράγοντες αστάθειας, ανασταλτικούς της πολιτικής ομαλοποίησης στην περιοχή. Η νέα Γιουγκοσλαβία (και δευτερευόντως η π.ΓΔΜ) διαθέτει στο εσωτερικό μερικών περιοχών (Κοσσυφοπέδιο και Βοϊβοντίνα η πρώτη, στα δυτικά της σύνορα και στην πρωτεύουσά της η δεύτερη) ένα μωσαϊκό εθνικών ομάδων με χαλαρή συνοχή, αποτελούν δε από δημογραφική σκοπιά χαρακτηριστική περίπτωση στα Βαλκάνια και αντικείμενο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος λόγω της έμμεσης γειτνίασης με την Ελλάδα. Η εξέταση των δημογραφικών δεδομένων στις χώρες αυτές καθίσταται ακόμη πιο ενδιαφέρουσα, στο βαθμό που οι σε εθνικό επίπεδο συγκριτικές αναλύσεις (Β. Κοτζαμάνης 2000), έχουν τα όρια τους: ανομοιογενείς συμπεριφορές καλύπτονται από τους εθνικούς μέσους, ενώ συχνά τα δημογραφικά σύνορα στην περιοχή τέμνουν τα εθνικά. Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι δημογραφικές συμπεριφορές των εθνικών ομάδων που συνυπάρχουν στα εθνικά σύνορα των νεοσύστατων κρατών παρουσιάζουν ριζικές διαφορές, και οι δημογραφικές προβολές αφήνουν να διαφανεί η ανάδυση ενός νέου δημογραφικού τοπίου σε μερικές δεκαετίες. Προφανώς η δημογραφία δεν προκαθορίζει και δεν ετεροπροσδιορίζει τις μελλοντικές εξελίξεις. Αποτελεί όμως έναν από τους παράγοντες εκείνους που, υπό ορισμένες συνθήκες, δύνανται να παίξουν καθοριστικό ρόλο σε μια περιοχή όπου το τέλος του ψυχρού πολέμου συνοδεύτηκε από συγκρούσεις και εντάσεις, μη αναμενόμενες από τους αναλυτές λίγα μόλις χρόνια πριν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Berelson, B (ed, 1974) Population Policy in Developed Countries, New-York, The Population Council (ed), 793 p.

Blum,A., Rallu,J.L (eds,1991) Démographie européenne: analyse par pays, J.Libbey, Eurotext, 450p.

Bodrova,V (1972) La politique démographique dans les républiques populaires d'Europe, Population, 6, pp. 1001-1018.

Botev,N (1990) Nuptiality in the Course of the Demographic Transition: The experience of the Balkan Countries, Population Studies, 44, pp. 107-126.

Calot,G (1992) La fécondité à Europe. Evolutions passées, perspectives d'avenir. Les actions possibles et leurs efficacité, pp. 65-93, in: EUROSTAT (ed.) Actes de la Conférence Européenne "Human Resources in Europe of the dawn of the 21st century", Luxembourg.

Caselli,Gr (1993) L'évolution à long terme de la mortalité en Europe, pp. 111-164, in: A.Blum, J.L.Rallu (eds), European Population, Demographic Dynamics, vol II, J.Libbey, Eurotext.

Caselli,Gr., Egidi,V et alii(1995) Le triomphe de la médecine. Evolution de la mortalité en Europe depuis le début du siècle, Paris, Dossiers et Recherches no 45, INED (ed.).

Cicovic,D., Stevanovic,R (2000) Mouvements migratoires (interne et internationaux) et repartion spatiale de la population en Yougoslavie, pp. 78-120, in : B. Kotzamanis (ed) La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Balkans : Migration flows and geographical population distribution, Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Chesnais,J.C (1986) La transition démographique: étapes, formes, implications économiques, Paris, PUF-INED (eds), 580 p.

Chesnais,J.C (1991) Les migrations d'Europe de l'Est vers l'Europe de l'Ouest: de l'histoire (1946-1989) à la prospective (1990-2000). Rapport à la Conférence de ministres sur les mouvements de personnes en provenance des pays d' Europe centrale et orientale (Vienne 24-25 janvier 1991). Strasbourg, Conseil de l'Europe.

Coale,A.J., Watkins,S.C (eds,1986) The Decline of Fertility in Europe, Princeton, Princeton Univ.Press, 484 p.

Coleman,D (1992) European demographic systems of the future: Convergence or diversity?, pp. 137-179, in: EUROSTAT (ed), Actes de la Conférence Européenne "Human Resources in Europe of the dawn of the 21st century", Luxembourg.

Coleman,D (ed,1996) Europe's population in the 1990's, Oxford, Oxford University Press, 346 p.

Conseil de l'Europe (1982-2000) Evolution démographique récente dans les états- membres du Conseil de l'Europe, Strasbourg (annuel).

Conseil de l'Europe (1992) De l'Oural vers l'Atlantique: la nouvelle donnée migratoire, Strasbourg, 266p.

Conseil de l'Europe (1993) Aspects politiques et démographiques des flux migratoires en Europe, Strasbourg, collection Démographie, Etudes démographiques no 25, 135 p.

De Gubert-Lantoine, C., A. Monnier (1990-1997) La conjoncture démographique: L'Europe et les pays développés d'Outre-mer, Population, 4-5.

Decroly,J.M., Vanlaer,J., Grimmeau,J.P., Roelandts,M. et Vandermotten,C (1991) Atlas de la population européenne, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles,172 p.

Decroly,J.M (1998) Le modèle centre-périphérie et les structures démographiques régionales en Europe, (Communication au Colloque International sur les comportements démographiques en Europe: facteurs de différenciation démographique), voir, Revue belge de Géographie, 122, 4, Fasc. 65b (Les comportements démographiques en Europe: Facteurs de différenciation régionale, Actes du colloque).

Dimitrieva,E., Janeska,V., Hinic,B (2000) Les mouvements migratoires et la répartition spatiale de la population dans l'ancienne République Yougoslave de Macédoine, pp. 46-77, in : B. Kotzamanis (ed) La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Balkans : Migration flows and geographical population distribution, Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Djurdjev, B (2000) Refugee Problem in FR Yugoslavia, Ανακοίνωση στο διεθνές συνέδριο : Les mutations de la décennie 1990 et l'avenir des Balkans, 10-13 mai 2000, Sarajevo.

Dupaquier,J., Bardet,P (1998) Histoire de la population européenne, Paris, éd. Fayard, 3ieme volume.

EUROSTAT (ed,1988-2000) Statistiques démographiques, Luxembourg.

Festy,P (1986) Fécondité et politiques démographiques en Europe de l'Est, pp. 7-51, in: Politiques de Population, Etudes et Documents, 3, Louvain-la-Neuve,ed. CIACO.

Festy,P (1991) La fécondité en Europe de l'Est depuis 1950, Population,3, pp. 479-510.

Frumkin, G (1951) Population Changes in Europe since 1939, Bulletin Economique pour l' Europe, ONU, 1, 1951, pp. 11-22.

Golini,A., Gesano,G (1981) Les nouvelles tendances de la mortalité en Europe, Strasbourg, Conseil de l'Europe, Etudes Démographiques, no 5, 101 p.

Gjonca,A (2000a) The demographic regime of Albania, pp. 14-38, in : B. Kotzamanis (ed) La démographie des Balkans: composantes de l'évolution démographique / Demography of the Balkans : Components of demographic evolution, Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Gjonca,A (2000b) Albanian emigration in the 1990s, a new era, Ανακοίνωση στο διεθνές συνέδριο : Les mutations de la decennie 1990 et l'avenir des Balkans, 10-13 mai 2000, Sarajevo.

Grasland,Ci (1990) Systèmes démographiques et systèmes supranationaux: la fécondité européenne de 1952 à 1982, European Journal of Population, 6, pp. 163-191.

Grasland,Ci (1991) Potentiel de population, interaction spatiale et frontières des deux Allemagnes à l'unification, L'Espace Géographique, 3 , pp. 243-254.

Grasland,Ci., Rey V(1992) Systèmes politiques et évolution du mouvement naturel de 294 regions de l'est et de l'Europe de l'Ouest de 1960 a 1985, pp.31-55, in M. Roux (coord) Nations, Etat et Territoire en Europe de l' est et en URSS, Paris.

Grecic, V (2000) Forced migrations in the former Yougoslavia, pp 595-612, Studi Emigrazione, 139.

Hanjal,J (1965) European Marriages Patterns, pp. 101-143, in: D. V. Glass et D. E. C. Eversley eds, Population in History, London.

Haskey, J.C (1993) Formation and dissolution of unions in the different countries of Europe, pp. 211-229, in: J.L.Rallu., A.Blum (eds), European Population, Demographic Dynamics, vol. II, J.Libbey, Eurotext.

Hecht, J (1986) Politique de population et action sur la natalité en Europe de l'Est (1ère partie), pp. 7-52, in: Politiques de Population, Etudes et Documents, vol. II, no 4, Louvain-la-Neuve.

Hecht, J., Henripin, J., Ivanov, F., There, Cl (1990) Politiques de population et action sur la natalité en Europe de l'Est (2ème partie), pp. 6-87, in: CIACO(ed), Politiques de Population, Etudes et Documents, vol. III, no 1, Louvain-la-Neuve.

Horak, M.S (1985) Eastern European National Minorities, 1919-1980, Littleton-Colorado, Libraries Unlimited, Inc, 275 p.

INED (1982) Natalité et politiques de population en France et en Europe de l'Est, Paris, PUF (éd.), 283 p.

INSEE (ed, 1946) Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique, Etudes et Documents, Paris, 102 p.

Kaltcev, J (2000) Migrations internes et internationales de la population en Bulgarie au cours de la deuxième moitié du XXème siècle, pp. 25-45, in : B. Kotzamanis (ed) La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Balkans : Migration flows and geographical population distribution, Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Kivu, M (1991) Les politiques démographiques en Roumanie, Revue Française des Sciences Sociales, 2 , pp. 143-156.

Kostadinova-Daskalovska, K. , Nosphalovska, K (2000) Migration in the Republic of Macedonia and spatial distribution of the population in the 1990s, pp. 557-580, Studi Emigrazione, 139.

Kotzamanis, B., Parant A, Sardon J.P (eds, 1998) La démographie des Balkans, sources et données démographiques, Paris, AIDELF, 203 p.

Kotzamanis, B (ed, 2000a), La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Balkans : Migration flows and geographical population distribution, Université de Macédoine- Univ. de Thessalie, Laboratoire d'Analyses Démographiques et Sociales/ Réseau DemoBalk, Volos, Presses Universitaires de Thessalie, 213 p.

Kotzamanis, B (ed, 2000b), La démographie des Balkans: composantes de l'évolution démographique/ Demography of the Balkans : Components of demographic evolution, Université de Macédoine- Univ. de Thessalie, Laboratoire d'Analyses Démographiques et Sociales/ Réseau DemoBalk, Volos, Presses Universitaires de Thessalie, 297p.

Kotzamanis, B (2000c): L'Europe des Balkans, différente et diverse ?, pp. 1-13, in : B. Kotzamanis (ed) La démographie des Balkans: composantes de l'évolution démographique, Université de Macédoine- Univ. de Thessalie, Laboratoire d'Analyses Démographiques et Sociales/ Réseau DemoBalk, Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Κοτζαμάνης, Β (2000) Οι δημογραφικές εξελίξεις κατά την μεταπολεμική περίοδο στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης και στην Ελλάδα, μια πρώτη προσέγγιση (Les évolutions démographiques en Grèce et dans les ex-pays socialistes de l'Europe, une première approche), Αθήνα, ΕΚΚΕ.

Kotzamanis, B., Parant, A (2001): L'Europe des balkans, une Europe differente et diverse, Communication au colloque sur Populations et Migrations dans les Balkans, Univ. degli Studi di Bari, Facolta di Scienze Politiche, Dipartimento per lo Studio delle Societa Mediterranee-Réseau Demobalk, Bari

Labbé, M (1995) Une lecture démographique de la frontière Est-ouest, Revue d'Etudes comparatives Est-ouest, 4, pp. 55-74.

Leasure, W (1992) The historical decline of fertility in Eastern Europe, European Journal of Population, 8, pp. 46-75.

Macura, M. (1974) Politiques de population dans les pays socialistes d'Europe, Population et Famille, 32, pp. 29-52.

Macura, M.M. (1997) Fertility and nuptiality changes in Central and Eastern Europe :1982-1993, Stanovnistvo, 3-4, pp. 11-43.

Malacic, J (2000) The Balkan migration stream South-East to North-West, pp. 581-593, Studi Emigrazione, 139.

Meslé, Fr., (1996) Mortality in Eastern and Western Europe : A Widening Gap, pp. 127-143, in : Coleman, D (ed,) Europe's Population in the 1990's, Oxford, Oxford University Press.

Meslé F., Hetrich, V (1997) Evolution de la mortalité en Europe: la divergence s'accroît entre l'est et l'Ouest, pp. 479-507, in: UIESP, Congrès International de la population, vol. 2, Beijing, Chine.

Misja,V&E (2000) Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population en Albanie, pp. 1-24, in : B. Kotzamanis (ed.) La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Balkans : Migration flows and geographical population distribution, Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Monnier,A (1991) L'Europe de l'Est, différente et diverse, Population, 3, pp. 443-462.

Monnier,A (1996) L'impact démographique de la transition dans les pays de l'Europe centrale et Orientale, le Courrier des pays de l'Est, 409, pp. 74-91.

Monnier,A (1998a) La conjoncture démographique : L'Europe et les pays développés d'outre-mer, Population, 5, pp. 995-1026.

Monnier,A (1998b) Europe de l'Est, une conjoncture démographique exceptionnelle, Espace, Populations, Sociétés, 3, pp. 323-338.

Monnier,A., Rychtarikova,J (1991) Comment l'Europe s'est divisée entre l'Est et l'Ouest, Population, 6, pp 1617-1650.

Okolski,M (1993) East-West mortality differentials, pp 165-189, in: J.L.Rallu, A.Blum (eds), European Population, Demographic Dynamics, vol. II, J.Libbey, Eurotext.

Penev,G (1995) Cohort fertility of Serb and Ethnic Albanian women in FR Yugoslavia, Stanovnistvo, 1-4, pp. 5-19.

Population et Sociétés (1993) L'Europe de l'Est sans repères, no 283 (Octobre).

Poulton,H (1993) The Balkans : minorities and states in conflict, London, Minority rights Publication, 262 p.

Pressat,R (1979) Mesures natalistes et relèvement de la fécondité en Europe de l'Est, Population, 3, pp. 533-548.

Raduski,N (2000) Migration and change of ethnic structure du to civil war in Yugoslavia, pp. 112-120, in : B. Kotzamanis (ed) La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Balkans : Migration flows and geographical population distribution, Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Rallu,J.L., Blum,A (eds,1993) European Population, Demographic Dynamics, vol. II, J.Libbey, Eurotext, 525 p.

Raulot,J.Y., Brown-Demonet,E (1991) Nuptialité et formation des couples en Europe: évolution récente et comparaisons internationales, pp. 257- 279, in: Th. Hibert., L. Roussel (eds) La nuptialité: Evolution récente en France et dans les pays développés, Paris, INED-PUF (éd.).

Rallu,J.L., Blum,A (1993) European Population, pp. 3-48, in: Rallu,J.L., Blum,A (eds) European Population, Demographic Dynamics, vol. II, ed. J.Libbey, Eurotext.

Roemer,M.I (1985) Politiques sociales et systèmes de santé: leurs effets sur la mortalité et la morbidité dans les pays développés, pp. 524- 533, in: J. Vallin., A. Lopez (eds), La lutte contre la mort. Influence des politiques sociales et des politiques de santé sur l' évolution de la mortalité, Paris, INED- PUF(éd.).

Rychtarikova,J (1993) Nuptialité comparée en Europe de l'Est et en Europe de l'Ouest, pp. 191-210, in: A.Blum, J.L.Rallu (eds), European Population Demographic Dynamics, vol . II, J.Libbey, Eurotext.

Rychtarikova,J (1997) Reappearance of historical inequalities in health during the Eastern European Transition, pp. 509-528, in: IUSSP International Population Conference, vol. 2, Beijing, Chine.

Sardon,J.P (1986) Evolution de la nuptialité et de la divortialité en Europe depuis la fin des années 1960, Population, 3, pp. 463-487.

Sardon,J.P (1991) Mariage et divorce en Europe de l' Est, Population, 3, pp. 547-598.

Sardon, J.P (1998) Fécondité, bouleversements politiques et transition vers l'économie de marché en Europe de l'Est, Espace, Populations, Sociétés, 3, pp. 339-360.

Sardon, J.P (2000a) La conjoncture démographique : L'Europe et les pays développées d'Outre-mer, Population, 4-5, pp. 729-764.

Sardon, J.P (2000b) L'évolution démographique des Balkans depuis la fin de la décennie 1980, Population, 4-5, pp.765-786.

Schofield,R., Reher, R., Bideau, A (eds,1991) The Decline of Mortality in Europe, Oxford, Clarendon Press, 270 p.

Sellier, A et J (1991) Atlas des peuples d'Europe Centrale, Paris, éd. la Découverte, 192 p.

Sokoli,A & N (2000) Emigration in the period of transition in Albania, the socio-economic processes that accompany it, pp. 521-529, Studi Emigrazione, 139.

SOPEMI (1974-2000) Rapports annuels, Paris, OCDE (ed).

SOPEMI (1991-1995) Tendances des migrations internationales, Paris, OCDE (ed.).

Tekse, K (1968) Some fertility patterns in Central and Southern Europe before world War I, communication in : Symposium International sur les problèmes de la reproduction de la population, Varna.

Teodorescu,V (2000) Migration movement and population distribution in the last 50 years in Romania, pp 121-145, in : B. Kotzamanis (ed) La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Balkans : Migration flows and geographical population distribution, Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Todorova,M (1999) Les Balkans, pp. 463-486, in: J.P. Bardet, J. Dupaquier (eds), Histoire de la population européenne-II. La révolution démographique, 1750-1914, Paris, éd. Fayard.

Totev, S., Kalchev,J (2000) Emigration processes and socio-economic development in Bulgaria, pp. 531- 556, Studi Emigrazione, 139.

United Nations (1999) World Population prospects 1950-2050, New-York.

UNHCR (1999) Refugees and others concerning to UNHCR-1998 Statistical Overview, (unhcr.ch/statist/).

UNHCR (2000) The state of the world's refugees 2000, Oxford University Press.

UNCHR., Commission for Refugees of the Republic of Serbia., Commission for Displaced Persons on the Republic of Montenegro (1996) Census of refugees and other War-Affected Persons in the Federal Republic of Yugoslavia, Belgrade, 127 p.

UNCHR., Commission for Refugees of the Republic of Serbia (2000) Registration of Internally Displaced Persons from Kosovo and Methohia, Belgrade, 127 p.

US Committee for Refugees, 2000. Country Report (www. refugees.org/world/countryrpt)

Vichnevski,A., Oussova,I., Vichnevskaja,T (1993) Les conséquences des changements intervenus à l' Est sur les comportements démographiques, pp. 49-75, in: A.Blum, J.L.Rallu (eds), European Population, Demographic Dynamics, vol. II, J.Libbey, Eurotext.

Zlatanova,V., Zlatanov, S (2000) Current Trends in Migratory Movements in Bulgaria, Ανακοίνωση στο διεθνές συνέδριο : Les mutations de la decennie 1990 et l'avenir des Balkans, 10-13 mai 2000, Sarajevo.

WHO- Regional Office for Europe., European Communities (1999), Highlights on health in Romania, 35p.

WHO- Regional Office for Europe., European Communities (2000), Highlights on health in Croatia 30p.

WHO, Regional Office for Europe, European Observatory on Health care Systems (1999-2000), Health Care Systems in Transition: Albania (1999,60p.), Bulgaria (1999,61p.), Croatia (1999,53p.) FYROM (2000,58p.), Romania (2000,78p.).

- , (1998) Les comportements démographiques en Europe: Facteurs de différenciation régionale, Actes du colloque, Revue belge de Geographie, 122, 4, Fasc. 65b.